

บทที่ ๒

ความรู้ในทางพระพุทธศาสนา

ความรู้ในพระพุทธศาสนานั้นมีการจัดการความรู้ในพระพุทธศาสนาอย่างไรหากจะศึกษาในเรื่องการจัดการความรู้สามารถศึกษาได้จากพระไตรปิฎก หรือหนังสือต่างๆได้โดยมีแนวคิดพื้นฐานมาจากการนำแนวทางการพัฒนาปัญญามาประยุกต์ใช้ในการจัดการความรู้เพื่อสืบค้นว่าการจัดการความรู้ในพระพุทธศาสนามีกระบวนการจัดการความรู้อย่างไรมีวิธีการจัดการความรู้อย่างไร มีอะไรเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้การจัดการความรู้ดำเนินไปได้อย่างประสบความสำเร็จกระบวนการจัดการความรู้ หลังจากที่เราเข้าใจเรื่องความหมาย และประเภทของความรู้แล้ว สิ่งที่จะทำการศึกษาคือการจัดการความรู้จะมีกระบวนการจัดการความรู้อย่างไร พิจารณาในส่วน ของกระบวนการจัดการความรู้ตามแนวคิด และทฤษฎีกับการจัดการความรู้ในพระพุทธศาสนาที่จะนำมาบูรณาการ^๑

ทำให้เห็นว่ามีความเป็นไปได้ที่จะสามารถทำให้เกิดเป็นกระบวนการจัดการความรู้ทางพระพุทธศาสนาได้ ความหมายคำว่าปัญญารู้เหตุรู้ผล และใช้เหตุใช้ผลนั้น ก็คือรู้เหตุผลอันถูกต้อง รู้เหตุผลที่เป็นตัวความจริง ใช้เหตุใช้ผลนั้นก็หมายความว่าใช้เหตุผลที่ถูกต้อง และปัญญาที่รู้หรือใช้เหตุผลที่ถูกต้องนี้ไม่ใช่สิ่งที่จะได้จากสถานศึกษา หรือโรงเรียนโดยตรง หรือจากการอบรมต่างๆ โดยตรง แต่เกิดจากตัวของเราเองที่จะต้องมีการตั้งมั่น เพื่อที่รับฟังที่จะเรียนรู้อันเป็นพื้นฐานความรู้ที่เป็นตัวปัญญาจะผุดขึ้นมา เช่นการเข้าโรงเรียน เรียนวิชาความรู้ต่างๆ หรือแม้การฟังธรรม การเรียนธรรมในโรงเรียนหรือแม้ว่าการฟังธรรมบรรยายที่สอนก็เหมือนกัน ตั้งจิตฟังก็ได้ปัญญาคือความรู้ในธรรม แต่เป็นความรู้ในขั้นปริยัติที่รู้จำ รู้เข้าใจ แต่อาจจะไม่ใช่ตัวปัญญาที่รู้ถึงความจริง ยังไม่ใช่ความรู้จริง แต่ว่ารู้จำรู้เข้าใจ จึงเป็นปัญญาในขั้นปริยัติ เท่านั้น

๒.๑ ความหมายของความรู้

ความหมายของความรู้ในประเด็นทั่วไปจะมีความหมายดังนี้ คือคำว่า “ความรู้” ตรงกับคำ ในภาษาอังกฤษว่า “knowledge” เป็นคำ ที่ความหมายกว้างและเป็นนามธรรม

ราชบัณฑิตยสถานอธิบายความรู้ว่า หมายถึง “ สิ่งที่สั่งสมมาจากการศึกษาเล่าเรียน การค้นคว้าหรือประสบการณ์ รวมทั้งความสามารถเชิงปฏิบัติและทักษะ ความเข้าใจหรือสารสนเทศที่

^๑ ภาศกร พันธุ์รอด, การปรับตัวแบบการตอบสนองการสู้ โดยวิธีสู้ ๒ ครั้ง, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระนครเหนือ, ๒๕๕๑), หน้า ๒๑.

ได้รับมาจากประสบการณ์ สิ่งที่ได้รับมาจากการได้ยิน ได้ฟัง การคิด หรือการปฏิบัติ องค์วิชาในแต่ละสาขา^๒

หากมุ่งเน้นในมุมมองของปรัชญาแล้ว ความรู้จะหมายถึง “องค์ประกอบ ๑ ใน ๓ ส่วน ของกระบวนการรับรู้ หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างผู้รู้กับสิ่งที่ถูกรู้” แต่หากพิจารณาในมุมมองของ จิตวิทยา “ความรู้ หมายถึง รูปแบบของประสบการณ์อย่างหนึ่ง ซึ่งประกอบไปด้วยการแสดงออกที่ ชัดเจนของข้อเท็จจริง กฎต่างๆ หรือเงื่อนไขที่สลับซับซ้อน ซึ่งรวมเข้าด้วยกันกับความเชื่อมั่นอย่าง แร่งกล้าในความเป็นจริงของสิ่งที่เกิดขึ้น

ปัญญา แปลว่า ความรู้ทั่ว คือรู้ทั่วถึงเหตุถึงผล รู้อย่างชัดเจน, รู้เรื่องบาปบุญคุณโทษ, รู้ สิ่งที่ควรทำควรเว้น เป็นต้น เป็นธรรมที่คอยกำกับศรัทธาเพื่อให้เชื่อประกอบด้วยเหตุผล ไม่ให้ หลงเชื่ออย่างมงาย^๓

ปัญญา ทำให้เกิดได้ ๓ วิธี คือ

โดยการสดับตรับฟัง การศึกษาเล่าเรียน (สุตมยปัญญา)

โดยการคิดค้น การตรึกตรอง (จินตามยปัญญา)

โดยการอบรมจิต การเจริญภาวนา (ภาวนามยปัญญา)

ปัญญา ที่เป็นระดับ อธิปัญญา คือปัญญาอย่างสูง จัดเป็นสิกขาข้อหนึ่งใน สิกขา ๓ หรือ ไตรสิกขา คือ อธิศีล อธิจิต อธิปัญญา

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ได้ให้ความหมายไว้ว่า

“ปัญญา” คือ “ความรู้ทั่ว ปรินัยยังรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจหยั่งแยก ได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์-มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการความ รอบรู้ในกองสังขาร มองเห็นตามความเป็นจริง”^๔

ซึ่งสามารถสรุปความได้ว่า ปัญญาที่จะนับว่าเป็นความรู้อย่างทั่วถึงแท้จริงในพุทธศาสนา อย่างน้อยมี ๔ นัยสำคัญที่ต้องรู้จัก คือ

๑. ปัญญาที่เป็นองค์ความรู้ในเรื่องของเหตุและผลของสิ่งนั้น ๆ ซึ่งในที่นี้หมายถึง รู้ถึง โครงสร้าง รู้ถึงองค์ประกอบ รู้ที่มาที่ไป รู้เหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

๒. ปัญญาที่รู้ถึงคุณค่าและความหมายของสิ่งนั้น ๆ ทั้งในส่วนที่เป็นคุณ-โทษ ประโยชน์- มิใช่ประโยชน์ ที่มีต่อชีวิตและสิ่งแวดล้อม

^๒ ราชบัณฑิตสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๓๒.

^๓ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช),พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ชุดคำวัด, (กรุงเทพมหานคร: วัดราชโอรสาราม, ๒๕๔๘), หน้า ๔๔.

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒๑.

๓. ปัญญาที่รู้จักเข้าไปทำหน้าที่ จัดแจง จัดสรร จัดการหรือเข้าไปทำหน้าที่และเกี่ยวข้องกับสิ่งนั้น ๆ ได้อย่างถูกต้อง

๔. ปัญญาที่รู้เท่าทันความเป็นจริงในกองสังขาร ซึ่งในที่นี้หมายถึง รู้เท่าทันในความเป็นไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ความเปลี่ยนแปลง ความทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ความไม่ใช่ตัวตน) ของสิ่งต่างๆ ที่เป็นของปรุงแต่ง ซึ่งจะมีผลทำให้จิตมีความเป็นอิสระไม่มีความบีบคั้น และไม่เกิดความประมาทไม่ยึดมั่นถือมั่นแม้ในความรู้ที่มีนั้น และพร้อมที่จะปรับปรุงความรู้ต่างๆ ให้ดีขึ้นก้าวหน้าขึ้นตลอดเวลาตัวอย่างเช่นการจะมีปัญญารอบรู้อย่างทั่วถึงในเรื่องของ “ยา”^๕ ชนิดหนึ่ง

ประการที่ ๑ จะต้องรู้จักเรื่องของ “ตัวยา” และ “กลไกการออกฤทธิ์” ของตัวยานั้น ๆ ซึ่งในทางการแพทย์แผนปัจจุบันสามารถลงลึกถึงการรู้จัก “โครงสร้างทางเคมี” ตลอดจน “ปฏิกิริยาทางเคมี” ในระดับโมเลกุล เมื่อเข้าสู่ระบบต่างๆ ของร่างกาย รวมไปถึงการรู้ในเรื่องปฏิกิริยาต่อกันของยาต่างๆ เมื่อใช้ร่วมกัน เป็นต้น

ประการที่ ๒ รู้ถึง “สรรพคุณ” ทั้งในส่วนที่เป็นคุณต่อการรักษาและส่วนที่อาจเกิดเป็นผลข้างเคียง หรือเป็นพิษต่อระบบของอวัยวะต่าง ๆ

ประการที่ ๓ รู้ถึงวิธีการสกัดหรือสังเคราะห์ ให้ได้มาซึ่งตัวยานั้น ๆ ตลอดจนวิธีการปรุงให้อยู่ในรูปแบบที่จะนำไปใช้เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผล เช่น ใช้ทา ใช้กิน หรือใช้ฉีด เป็นต้นนอกจากนั้น รู้ถึงขนาดของการใช้ยา รู้ถึงจังหวะเวลาในการใช้ เช่นรับประทานเฉพาะในตอนเช้า , รับประทานก่อนหรือหลังอาหาร เป็นต้น

ประการที่ ๔ คือ มีปัญญารู้เท่าทัน ไม่ประมาทและยึดมั่นต่อความรู้ต่าง ๆ ที่มีอยู่นั้น ว่าเป็นความรู้ที่ถูกต้องและสมบูรณ์แล้วแต่ยังจะคอยสังเกตและหมั่นปรับปรุงความรู้ต่าง ๆ ให้ถูกต้องและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ๆ ตลอดเวลา และด้วยเท่าที่แห่งการมีปัญหาเช่นที่ว่านี้ นอกจากจะช่วยให้มีพัฒนาการของตัวปัญญาเองอยู่ตลอดเวลาแล้ว ยังมีผลทำให้จิตของบุคคลมีความเป็นอิสระ ไม่มีความบีบคั้นใด ๆ ในทุกเรื่องที่เขาไปเกี่ยวข้อง

ปัญญานั้น แปลว่า ความรู้ทั่ว อันหมายความว่าความรู้ทั่วถึงเหตุและผล รู้เหตุถึงผล รู้ผลถึงเหตุ ตามสัจจะคือความจริง เมื่อมีความรู้ดังกล่าวในสิ่งใดก็ชื่อว่ามีปัญหาในสิ่งนั้น แต่ถ้าเป็นความรู้หลง รู้ผิด คือไม่ใช่เป็นความรู้จริง ก็ไม่เรียกว่าปัญญา และมีคำเรียกถูกต้องว่า สัมมปัญญา ปัญญาชอบ ส่วนรู้ผิด รู้หลง เรียกว่า มิจฉาปัญญา หรือ มิจฉปัญญา ปัญญาผิด ก็แปลว่าเมื่อแยกเรียกดังนี้

ปัญญาก็เป็นคำกลางๆ แต่ต้องเป็นความรู้ถูกต้องถึงเป็นปัญญาหรือสัมมปัญญานั้นเอง จึงเป็นปัญญา ถ้าไม่ใช่สัมมปัญญา เป็นมิจฉปัญญา ปัญญาผิด ก็ไม่เรียกว่าปัญญา แต่เป็นความรู้หลง รู้ผิด เพราะฉะนั้น เมื่อเรียกว่าปัญญาโดยทั่วไป จึงมุ่งถึงในทางดี อันหมายถึงว่าถูกต้อง ดังที่

^๕ สุรพล ไกรสรารุณี, คู่มือปัญญาในพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสถานจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.๒๕๕๒), หน้า๕.

อธิบายไว้ข้างต้นว่ารู้ทั่วถึงเหตุผลตามสัจจะคือตามที่เป็นจริง คำว่าตามที่เป็นจริงนั้น เรียกว่าตามสัจจะคือความจริงอย่างนั้นก็ได้ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ยถาภูต ตามที่เป็นแล้ว ตามที่มีแล้ว คือว่ามีแล้วเป็นแล้วอย่างไร ก็รู้อย่างนั้น ไม่ใช่รู้ผิดไปจากที่มีแล้วที่เป็นแล้ว พุตกันสั้นๆ ก็รู้ตามเป็นจริง ปัญญาดังกล่าวนี้เป็นสิกขา คือเป็นข้อที่พึงศึกษา อันหมายความว่าเรียนให้รู้จักว่าปัญญาที่เป็นตัวปัญญาดังกล่าวนั้นเป็นอย่างไร และก็ปฏิบัติให้ปัญญาดังกล่าวนั้นมีขึ้นเป็นขึ้น^๖

กล่าวโดยสรุปความหมายของความรู้มีความหมายกว้างและเป็นนามธรรม เป็นสิ่งที่สั่งสมมาจากการศึกษาเล่าเรียน การค้นคว้าหรือประสบการณ์ รวมทั้งความสามารถเชิงปฏิบัติและทักษะความเข้าใจ เป็นรูปแบบของประสบการณ์อย่างหนึ่ง ซึ่งประกอบไปด้วยการแสดงออกที่ชัดเจนของข้อเท็จจริง กฎต่างๆ หรือเงื่อนไขที่สลับซับซ้อน ซึ่งรวมเข้าด้วยกันกับความเชื่อมั่นอย่างแรงกล้าในความเป็นจริงของสิ่งที่เกิดขึ้น จนกลายมาเป็นปัญญาคือรู้ทั่วถึงเหตุถึงผล รู้อย่างชัดเจน รู้เรื่องบาปบุญคุณโทษ รู้สิ่งที่ควรทำสิ่งที่ควรเว้น เป็นธรรมที่คอยกำกับศรัทธาเพื่อให้เชื่อประกอบด้วยเหตุผลไม่ให้หลงเชื่ออย่างมโนาย

๒.๒ ประเภทของความรู้ทั่วไป

๒.๒.๑ ประเภทของความรู้ทั่วไป

ในเรื่องของประเภทความรู้นี้มีนักวิชาหลายท่านได้จำแนกประเภทของความรู้ไว้หลายนัยด้วยกันแต่หากพิจารณาในมุมมองของจิตวิทยาความรู้ หมายถึง รูปแบบของประสบการณ์อย่างหนึ่ง ซึ่งประกอบไปด้วยการแสดงออกที่ชัดเจนของข้อเท็จจริง กฎต่างๆ หรือเงื่อนไขที่สลับซับซ้อน ซึ่งรวมเข้าด้วยกันกับความเชื่อมั่นอย่างแรงกล้าในความเป็นจริงของสิ่งที่เกิดขึ้น

นอกจากนี้ นักวิชาการหลายท่านได้นำเสนอการให้นิยามคำว่าความรู้ของดาเวนพอร์ตและพรูแซค (Davenport & Prusak) ที่ว่า “ความรู้ หมายถึง การผสมผสานอย่างสิ้นไหลของประสบการณ์ คุณค่า ความรอบรู้ในเนื้อหาสาระ และความเชี่ยวชาญที่ทำให้กรอบการทำงานมีการประเมินและเกิดการรวมเข้ากับประสบการณ์และสารสนเทศที่ได้รับใหม่” ปีเตอร์ เอฟ. ดร็คเกอร์ (Peter F. Drucker) เป็นอีกท่านที่ถูกกล่าวถึงอย่างมากมายในการให้ความหมายของความรู้ ท่านอธิบายว่า “ความรู้ เป็นสารสนเทศที่สามารถทำให้บางอย่างหรือบางคนเปลี่ยนแปลงได้ อาจจะเป็นเรื่องที่กลายมาเป็นพื้นฐานในการปฏิบัติ หรืออาจจะเป็นเรื่องที่ทำให้คน (หรือสถาบัน) มีความสามารถที่แตกต่างจากเดิมและทำให้ประสิทธิภาพในการทำงานเพิ่มขึ้น” อิกุจิโร โนนากะและอิโรทะกะ ทากุชิ (Ikujiro Nonaka and Hirotaka Takeuchi) ได้ให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับความรู้ไว้ ๓ ประการ คือ

(๑) ความรู้แตกต่างจากสารสนเทศ ความรู้เป็นเรื่องของความเชื่อและพันธสัญญาที่มีต่อสิ่งนั้น ความรู้เป็นการแสดงออกของลักษณะเฉพาะแนวคิดหรือความตั้งใจ

^๖ สมเด็จพระญาณสังวร,สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, *ความรู้ในแนวพุทธธรรม*, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๓

(๒) ความรู้แตกต่างจากสารสนเทศ คือเป็นส่วนที่เกี่ยวกับการลงมือปฏิบัติ ความรู้มักจะมีเป้าหมายบางประการเสมอ

(๓) ความรู้เหมือนกับสารสนเทศในเรื่องความหมาย คือ มีบริบทเฉพาะและสัมพันธ์กันเทอร์บันและคณะ (Turban et al) กล่าวถึง “ความรู้ หมายถึง สารสนเทศซึ่งมีความหมาย มีสาระ มีความสัมพันธ์และนำไปปฏิบัติได้” หนึ่ง การอธิบายความหมายดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า ภายในความหมายของความรู้ นั้น มีองค์ประกอบของความรู้ที่สำคัญพอสรุปได้จากนักวิชาการที่ ชื่อดาเวนพอร์ตและพรูแซคไว้ ๖ ประการดังนี้ คือ

๑. ประสบการณ์ (experience) หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นหรือได้ทำลงไปในอดีตกลายมาเป็นความรู้ที่พัฒนามากขึ้นตามกาลเวลา โดยผ่านประสบการณ์ที่ได้จากการอ่านหนังสือ จากการรับรู้ผ่านการอบรม และจากการเล่าเรียนอย่างไม่เป็นทางการ ซึ่งประโยชน์ที่สำคัญของประสบการณ์ คือ การให้มุมมองประวัติศาสตร์เพื่อนำมาใช้เป็นฐานในการมองและเข้าใจประสบการณ์และเหตุการณ์ใหม่ๆ ให้มีความเข้าใจมากขึ้น ดังนั้น ความรู้ที่มีฐานมาจากความเข้าใจในเรื่องประสบการณ์จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ

๒. ข้อเท็จจริงพื้นฐาน (ground truth) หมายถึง การรู้ว่าอะไรที่นำมาใช้งานได้หรืออะไรที่นำมาใช้ไม่ได้ ซึ่งสิ่งสำคัญของประสบการณ์และความจริงพื้นฐานนี้ อยู่ภายใต้คำที่เป็นกฎเกณฑ์สำคัญคือ การประเมินผลหลังการกระทำ ที่เรียกว่า เอ เอ อาร์ (AAR : After Action Review) เพราะการประเมินผลนี้จะนำมาเป็นข้อมูลในการพัฒนาการจัดการความรู้ที่สมบูรณ์และอธิบายได้

๓. ความซับซ้อน (complexity) หมายถึง ความสำคัญของประสบการณ์และข้อเท็จจริงในความรู้ คือ สิ่งชี้ให้เห็นว่าความสามารถของความรู้ นั้นสามารถจะตอบสนองต่อความยุ่งยากที่ซับซ้อนต่างๆ ได้ ความรู้ไม่ใช่โครงสร้างตายตัวที่คงที่จนไม่ยอมรับสิ่งใดเข้าไปอีกแต่เป็นสิ่งที่สามารถจัดการกับความซับซ้อนได้ด้วยวิธีการที่ซับซ้อน อันเป็นเหตุผลที่สำคัญว่าความรู้เป็นสิ่งที่มีความ

๔. การตัดสินใจ (judgement) คือ ความรู้ที่นั้นไม่เหมือนข้อมูลและสารสนเทศตรงที่มีการตัดสินใจอยู่ด้วย ความรู้ไม่เพียงตัดสินใจสารสนเทศ และสถานการณ์ใหม่ๆ เท่านั้น แต่ยังสามารถปรับปรุงและกลั่นกรองตนเองให้เหมาะสมสอดคล้องกับสถานการณ์และสารสนเทศใหม่ในเรื่องระบบการดำเนินชีวิต การเปลี่ยนแปลงที่มีปฏิกริยาต่อสิ่งแวดล้อม

๕. การเรียนรู้ผิดถูกด้วยตนเอง (rules of thumb and intuition) เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจาก (การเรียนรู้) การได้รับการเรียนรู้จากการกระทำที่พัฒนามาจากการพยายามลองผิดลองถูกที่เกิดจากความผิดพลาด ประสบการณ์ และการสังเกตมาเป็นเวลายาวนาน ซึ่งความรู้ นี้จัดเป็นแนวทางลัดในการแก้ไขปัญหาในทางปฏิบัติที่ยืดหยุ่นโดยผู้ปฏิบัติงานที่มีประสบการณ์

๖. ค่านิยมกับความเชื่อ (values and beliefs) ความจริงที่เกิดขึ้นในส่วนนี้คือ ค่านิยมและความเชื่อของบุคคลมีอิทธิพลต่อความรู้ในองค์กร เพราะการคิดและการแสดงออกของคนในองค์กรเกิดจากการคำพูดและการกระทำ ซึ่งประวัติเหล่านี้จะแสดงออกถึงค่านิยมและความเชื่อขององค์กรเช่นนั้น ค่านิยมและความเชื่อจึงนำมาซึ่งความรู้ที่สมบูรณ์ในการกำหนดว่า เขาเห็นอะไร ชิมซับอะไร และได้อะไรจากสิ่งที่เห็น ซึ่งแต่ละคนรับรู้และมองสิ่งเหล่านั้นในมุมมองที่แตกต่างกัน ทำให้นำมาจัดระเบียบความรู้ตามค่านิยมและความเชื่อที่ตนมี

ความรู้ที่เป็นพื้นฐานต่อการจัดการความรู้ คือ การผสมผสานขององค์ประกอบของความรู้ ได้แก่ ประสบการณ์ ข้อเท็จจริงพื้นฐาน ความซับซ้อน การตัดสินใจ การเรียนรู้ผิดถูกด้วยตนเอง ค่านิยมและความเชื่อ รวมทั้งคุณค่า ความรอบรู้ในเนื้อหาสาระสารสนเทศ และความเชี่ยวชาญที่ทำให้กรอบการทำงานมีการประเมินและเกิดการรวมเข้ากับประสบการณ์และสารสนเทศใหม่เพื่อนำไปสนับสนุนทำให้ศักยภาพความสามารถในการปฏิบัติงานของบุคคลเพิ่มขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

ประเภทความรู้มีนักวิชาหลายท่านได้จำแนกประเภทของความรู้ไว้หลายนัยด้วยกัน ได้แก่ อัมริต ตีวานะ (Amarit Tiwana) ได้จำแนกประเภทของความรู้เป็น ๓ ประเภท ภายใต้การปฏิสัมพันธ์ของความรู้ฝังลึกในตัวคน และความรู้ชัดแจ้ง ไว้ดังนี้ คือ

(๑) ความรู้ภายในสู่ภายนอก (externalized knowledge) หมายถึง ความรู้ที่มีความซับซ้อนมาจากความรู้ที่ฝังลึกในตัวคน ซึ่งจะถูกนำออกมาสู่ภายนอกและประกอบเข้าไปในผลิตภัณฑ์และกระบวนการของบริษัท ตัวอย่างหนึ่งของความรู้ฝังลึก คือ องค์ประกอบทางจิต เป็นความรู้ที่ยากจะอธิบายออกมาให้เข้าใจได้ง่าย เพราะมันประกอบไปด้วย ความเชื่อ อุดมคติ คุณค่าแบบแผน ความคิด และแบบจำลองทางความคิด ซึ่งหยั่งอยู่ในจิตใจของคน จึงถือว่า ความรู้ฝังลึกนี้เป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดธรรมชาติรู้ของคน เป็นองค์ประกอบทางจิตที่ควรจะถูกกลั่นกรองออกมาเป็นความรู้ชัดแจ้งโดยคงบริบทและความสมบูรณ์ไว้

(๒) ความรู้หลายถิ่น (multilocal knowledge) หมายถึง ความรู้ที่อาจจะอยู่ทั้งภายในองค์กรและภายนอกองค์กรก็ได้ การจัดการความรู้นี้จะใช้กิจกรรมต่างๆ เพื่อการบูรณาการความรู้จากแหล่งข้อมูลที่ต่างกันและอยู่ในรูปแบบที่ต่างกัน สร้างคุณค่าเพิ่มด้วยการเชื่อมความรู้ความชำนาญ ประสบการณ์ และการตัดสินใจจากภายในและภายนอกองค์กร ดังนั้น หัวใจสำคัญของการสร้างความรู้จึงเป็นการเคลื่อนย้ายและแปลงความรู้จากความรู้ฝังลึกไปเป็นความรู้ชัดแจ้ง

(๓) ความรู้ถ่ายทอด (migratory knowledge) หมายถึง ความรู้ที่เป็นอิสระจากเจ้าของหรือผู้คิดค้น (creator) ในขณะที่ความรู้ถูกประมวลอย่างกว้างขวาง ความสามารถในการถ่ายทอดเพิ่มขึ้น ตัวอย่างการประมวลเช่น การถ่ายทอดลงในเอกสาร ฐานข้อมูล รูปภาพ ภาพบรรยาย กระดาษทำการ อีเมล วิดีทัศน์ หรือ เว็บเพจบนเครือข่ายของบริษัท เป็นต้น

๒.๒.๒ ทฤษฎีความรู้และการเรียนรู้

ทฤษฎีความรู้หรือการเรียนรู้ หมายถึงการเปลี่ยนพฤติกรรม ซึ่งเป็นผลเนื่องมาจากประสบการณ์ที่คนเรามีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม หรือจากการฝึกหัดรวมทั้งการเปลี่ยนปริมาณความรู้ของผู้เรียน งานที่สำคัญของครูก็คือช่วยนักเรียนแต่ละคนให้เกิดการเรียนรู้ หรือมีความรู้และทักษะตามที่หลักสูตรได้วางไว้ ครูมีหน้าที่จัดประสบการณ์ในห้องเรียน เพื่อจะช่วยให้นักเรียนเปลี่ยนพฤติกรรมตามวัตถุประสงค์ของแต่ละบทเรียน นักจิตวิทยาได้พยายามทำการวิจัยเกี่ยวกับการเรียนรู้ของทั้งสัตว์และมนุษย์ และได้ค้นพบหลักการที่ใช้ประยุกต์ เพื่อการเรียนรู้ในโรงเรียนได้ ทฤษฎีของ

การเรียนรู้มีหลายทฤษฎี ๓ ทฤษฎี คือ ๑. ทฤษฎีการเรียนรู้พฤติกรรมนิยม ๒. ทฤษฎีการเรียนรู้พุทธิปัญญานิยม ๓. ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมเชิงพุทธิปัญญา^๗

๑) ทฤษฎีการเรียนรู้พฤติกรรมนิยม ความคิดพื้นฐานของทฤษฎีการเรียนรู้พฤติกรรมนิยม ๑.พฤติกรรมทุกอย่างเกิดขึ้นโดยการเรียนรู้และสามารถจะสังเกตได้ ๒.พฤติกรรมแต่ละชนิดเป็นผลรวมของการเรียนที่เป็นอิสระหลายอย่าง ๓.แรงเสริม (Reinforcement) ช่วยทำให้พฤติกรรมเกิดขึ้นได้ นักจิตวิทยาได้แบ่งพฤติกรรมของมนุษย์ออกเป็น ๒ ประเภท คือ ๑. พฤติกรรมเรสปอนเดนต (Respondent Behavior) หมายถึงพฤติกรรมที่เกิดขึ้นโดยสิ่งเร้าเมื่อมีสิ่งเร้าพฤติกรรมตอบสนองก็จะเกิดขึ้น ซึ่งสามารถจะสังเกตได้ ทฤษฎีที่อธิบายกระบวนการเรียนรู้ประเภทนี้ คือ ทฤษฎีการเรียนรู้การวางเงื่อนไขแบบคลาสสิก (Classical Conditioning Theory) ๒) พฤติกรรมโอเปอแรนต์ (Operant Behavior) เป็นพฤติกรรมที่บุคคลหรือสัตว์แสดงพฤติกรรมตอบสนองออกมาโดยปราศจากสิ่งเร้าที่แน่นอน และพฤติกรรมนี้มีผลต่อสิ่งแวดล้อม ส่วนทฤษฎีการเรียนรู้ที่ใช้อธิบาย Operant Behavior เรียกว่า ทฤษฎีการเรียนรู้การวางเงื่อนไขแบบการกระทำ (Operant Conditioning Theory) ซึ่งทฤษฎีนี้เน้นว่าต้องการให้ Operant Behavior คงอยู่ตลอดไป

ทฤษฎีการเรียนรู้ ๑. พฤติกรรมการตอบสนองของมนุษย์เกิดจากการวางเงื่อนไขที่ตอบสนองต่อความต้องการทางธรรมชาติ ๒. พฤติกรรมการตอบสนองของมนุษย์สามารถเกิดขึ้นได้จากสิ่งเร้าที่เชื่อมโยงกับสิ่งเร้าตามธรรมชาติ ๓. พฤติกรรมการตอบสนองของมนุษย์ที่เกิดจากสิ่งเร้าที่เชื่อมโยงกับสิ่งเร้าตามธรรมชาติจะลดลงเรื่อย ๆ และหยุดลงในที่สุดหากไม่ได้รับการตอบสนองตามธรรมชาติ ๔. พฤติกรรมการตอบสนองของมนุษย์สิ่งเร้าที่เชื่อมโยงกับสิ่งเร้าตามธรรมชาติจะลดลงและหยุดไปเมื่อไม่ได้รับการตอบสนองตามธรรมชาติ และจะกลับปรากฏขึ้นได้อีกโดยไม่ต้องใช้สิ่งเร้าตามธรรมชาติ ๕. มนุษย์มีแนวโน้มที่จะจำแนกลักษณะของสิ่งเร้าให้แตกต่างกันและเลือกตอบสนองได้ถูกต้อง^๘

กฎแห่งการเรียนรู้ ๑. กฎแห่งการลดภาวะ (Law of extinction) คือ ความเข้มข้นของการตอบสนอง จะลดน้อยลงเรื่อย ๆ ถ้าอินทรีย์ได้รับสิ่งเร้าที่วางเงื่อนไขเพียงอย่างเดียว หรือความ สัมพันธ์ระหว่างสิ่งเร้าที่วางเงื่อนไขกับสิ่งเร้าที่ไม่วางเงื่อนไขห่างออกไปมากขึ้น ๒. กฎแห่งการฟื้นคืนสภาพ (Law of spontaneous recovery) คือ การตอบสนองที่เกิดจากการวางเงื่อนไขที่ลดลงเพราะได้รับแต่สิ่งเร้าที่วางเงื่อนไขเพียงอย่างเดียว จะกลับปรากฏขึ้นอีกและเพิ่มมากขึ้น ๆ ถ้าอินทรีย์มีการเรียนรู้อย่างแท้จริง โดยไม่ต้องมีสิ่งเร้าที่ไม่วางเงื่อนไขมาเข้าคู่ช่วย ๓. กฎแห่งสรุปกฎเกณฑ์โดยทั่วไป (Law of generalization) คือ ถ้าอินทรีย์มีการเรียนรู้ โดยการแสดงอาการตอบสนองจากการวางเงื่อนไขต่อสิ่งเร้าที่วางเงื่อนไขหนึ่งแล้ว ถ้ามีสิ่งเร้าอื่นที่มีคุณสมบัติคล้ายคลึงกับสิ่งเร้าที่วางเงื่อนไขเดิม อินทรีย์จะตอบสนองเหมือนกับสิ่งเร้าที่วางเงื่อนไขนั้น ๔. กฎแห่งความแตกต่าง (Law of discrimination) คือ ถ้าอินทรีย์มีการเรียนรู้ โดยการตอบสนองจากการวางเงื่อนไขต่อสิ่งเร้าที่วาง

^๗ ทิศนา ขัมมณี, ศาสตร์การสอน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๖

^๘ สุรางค์ ไคว์ตระกูล, จิตวิทยาการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๒๕-๒๖.

เงื่อนไขแล้ว ถ้าสิ่งเร้าอื่นที่มีคุณสมบัติแตกต่างจากสิ่งเร้าที่วางเงื่อนไขเดิม อินทรีย์จะตอบสนองแตกต่างไปจาก สิ่งเร้าที่วางเงื่อนไขนั้น เช่น ถ้าสุนัขมีอาหารน้ำลายไหลจากการสั่นกระดิ่งแล้วเมื่อสุนัขตัวนั้นได้ยินเสียงประทัดหรือเสียงปืนจะไม่มีอาหารน้ำลายไหล

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า การเรียนรู้ของสิ่งมีชีวิตในมุมมองของพาฟลอฟ คือ การวางเงื่อนไขแบบคลาสสิก ซึ่งหมายถึงการใช้สิ่งเร้า ๒ สิ่งคู่กัน คือ สิ่งเร้าที่วางเงื่อนไขและสิ่งเร้าที่ไม่ได้วางเงื่อนไขเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ คือ การตอบสนองที่เกิดจากการวางเงื่อนไข ซึ่งถ้าสิ่งมีชีวิตเกิดการเรียนรู้จริงแล้วจะมีการตอบสนองต่อสิ่งเร้า ๒ สิ่งในลักษณะเดียวกัน แล้วไม่ว่าจะตัดสิ่งเร้าชนิดใดชนิดหนึ่งออกไป การตอบสนองก็ยังคงเป็นเช่นเดิม เพราะผู้เรียนสามารถเชื่อมโยงระหว่างสิ่งเร้าที่วางเงื่อนไขกับสิ่งเร้าที่ไม่วางเงื่อนไขกับการตอบสนองได้นั่นเอง การประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอน ๑.ในแง่ของความแตกต่างระหว่างบุคคล ความแตกต่างทางด้านอารมณ์มีแบบแผน การตอบสนองได้ไม่เท่ากัน จำเป็นต้องคำนึงถึงสภาพทางอารมณ์ผู้เรียนว่าเหมาะสมที่จะสอนเนื้อหาอะไร ๒.การวางเงื่อนไข เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมทางด้านอารมณ์ด้วย โดยปกติผู้สอนสามารถทำให้ผู้เรียนรู้สึกชอบหรือไม่ชอบเนื้อหาที่เรียนหรือสิ่งแวดล้อมในการเรียน ๓.การลบพฤติกรรมที่วางเงื่อนไข ผู้เรียนที่ถูกวางเงื่อนไขให้กลัวผู้สอน เราอาจช่วยได้โดยป้องกันไม่ให้ผู้สอนทำโทษเขา ๔.การสรุปความเหมือนและการแยกความแตกต่าง เช่น การอ่านและการสะกดคำ ผู้เรียนที่สามารถสะกดคำว่า "round" เขาก็ควรจะเรียนคำทุกคำที่ออกเสียง o-u-n-d ไปในขณะเดียวกันได้ เช่นคำว่า found, bound, sound, ground, แต่คำว่า wound (บาดแผล) นั้นไม่ควรเอาเข้ามารวมกับคำที่ออกเสียง o - u - n - d และควรฝึกให้รู้จักแยกคำนี้ออกจากกลุ่ม

๒.ทฤษฎีการเรียนรู้พุทธิปัญญานิยม (Constructivism) ทฤษฎี Constructivism มีหลักการที่สำคัญว่า ในการเรียนรู้ผู้เรียนจะต้องเป็นผู้กระทำ (active) และสร้างความรู้ ความเข้าใจพื้นฐานของ Constructivism มีรากฐานมาจาก ๒ แหล่ง คือจากทฤษฎีพัฒนาการของพียาเจต์ และวิกทอทสกี ทฤษฎี Constructivism จึงแบ่งออกเป็น ๒ ทฤษฎี คือ

๒.๑ Cognitive Constructivism หมายถึงทฤษฎีการเรียนรู้พุทธิปัญญานิยม ที่มีรากฐานมาจากทฤษฎีพัฒนาการของพียาเจต์ ทฤษฎีนี้ถือว่าผู้เรียนเป็นผู้กระทำ (active) และเป็นผู้สร้างความรู้ขึ้นในใจเอง ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมมีบทบาทในการก่อให้เกิดความไม่สมดุลทางพุทธิปัญญานั่น เป็นเหตุให้ผู้เรียน ปรับความเข้าใจเดิมที่มีอยู่ให้เข้ากับข้อมูลข่าวสารใหม่ จนกระทั่ง เกิดความสมดุลทางพุทธิปัญญา หรือเกิดความรู้ใหม่ขึ้น

๒.๒ Social Constructivism เป็นทฤษฎีที่มีพื้นฐานมาจากทฤษฎีพัฒนาการของวิกทอทสกี ซึ่งถือว่าผู้เรียนสร้างความรู้ด้วยการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมกับผู้อื่น (ผู้ใหญ่หรือเพื่อน) ในขณะที่ผู้เรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมหรืองาน ในสถานะสังคม (Social Context) ซึ่งเป็นตัวแปรที่สำคัญและขาดไม่ได้ ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมทำให้ผู้เรียนสร้างความรู้ด้วยการเปลี่ยนแปลงความเข้าใจเดิมให้ถูกต้องหรือซับซ้อนกว้างขวางขึ้น ความคิดพื้นฐานของทฤษฎีการเรียนรู้พุทธิปัญญานิยม ๑.ผู้เรียนสร้างความรู้เข้าใจในสิ่งที่เรียนรู้ด้วยตนเอง ๒.การเรียนรู้สิ่งใหม่ขึ้นกับความรู้เดิมและความเข้าใจที่มีอยู่ในปัจจุบัน ๓.การมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมมีความสำคัญต่อการเรียนรู้ ๔.การจัดสิ่งแวดล้อม กิจกรรมที่คล้ายคลึงกับชีวิตจริง ทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้อย่างมีความหมาย ตัวอย่างทฤษฎีในกลุ่มพุทธิปัญญานิยม ทฤษฎีทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญาของบรุนเนอร์ บรุนเนอร์ (Bruner) เป็นนักจิตวิทยาที่สนใจเรื่อง

ของพัฒนาการทางสติปัญญาต่อเนื่องจากเพียเจต์ บรุนเนอร์เชื่อว่ามนุษย์เลือกที่จะรับรู้สิ่งที่ตนเองสนใจ และการเรียนรู้เกิดจากกระบวนการค้นพบด้วยตัวเอง (discovery learning)

แนวคิดที่สำคัญของ บรุนเนอร์มีดังนี้ ทฤษฎีการเรียนรู้

๑. การจัดโครงสร้างของความรู้ให้มีความสัมพันธ์และสอดคล้องกับพัฒนาการทางสติปัญญาของเด็ก มีผลต่อการเรียนรู้ของเด็ก

๒. การจัดหลักสูตรและการเรียนการสอนให้เหมาะสมกับระดับความพร้อมของผู้เรียน และสอดคล้องกับพัฒนาการทางสติปัญญาของผู้เรียนจะช่วยให้การเรียนรู้เกิดประสิทธิภาพ

๓. การคิดแบบหยั่งรู้ (intuition) เป็นการคิดหาเหตุผลอย่างอิสระที่สามารถพัฒนาความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ได้

๔. แรงจูงใจภายในเป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยให้ผู้เรียนประสบผลสำเร็จในการเรียนรู้

๕. ทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญาของมนุษย์ แบ่งได้เป็น ๓ ขั้น ใหญ่ๆ คือ

๕.๑ ขั้นการเรียนรู้จากการกระทำ (Enactive Stage) คือขั้นของการเรียนรู้จากการใช้ประสาทสัมผัสรับรู้สิ่งต่างๆ การลงมือกระทำช่วยให้เด็กเกิดการเรียนรู้ได้ดี การเรียนรู้เกิดจากการกระทำ

๕.๒ ขั้นการเรียนรู้จากความคิด (Iconic Stage) เป็นขั้นที่เด็กสามารถสร้างมโนภาพในใจได้ และสามารถเรียนรู้จากภาพ แทนของจริงได้

๕.๓ ขั้นการเรียนรู้สัญลักษณ์และนามธรรม (Symbolic Stage) เป็นขั้นการเรียนรู้สิ่งที่ซับซ้อนและเป็นนามธรรมได้

๖. การเรียนรู้เกิดได้จากการที่คนเราสามารถสร้างความคิดรวบยอด หรือสามารถสร้างหรือสามารถจัดประเภทของสิ่งต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม

๗. การเรียนรู้ที่ได้ผลดีที่สุดคือการให้ผู้เรียนค้นพบการเรียนรู้ด้วยตนเอง (discovery learning)

สรุปประเภทความรู้ทั่วไปเป็นความรู้ที่เกิดจากภายในสู่ภายนอก เป็นความรู้หลายชั้น ความรู้สามารถถ่ายทอดการเรียนรู้ได้หลายทฤษฎี คือทฤษฎีการเรียนรู้พฤติกรรมนิยม ทฤษฎีการเรียนรู้พุทธิปัญญานิยม และทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม

๒.๓ ประเภทของความรู้ทางพระพุทธศาสนา

๒.๓.๑ ความรู้ทางพระพุทธศาสนาในระดับโลกียะและโลกุตตระ

ความรู้ในพระพุทธศาสนาสามารถแบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้สองประเภท คือ ความรู้ระดับโลกียะ และความรู้ระดับโลกุตตระกระบวนการเรียนรู้แบบพุทธ หมายถึงกระบวนการที่เป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา สาระของกระบวนการเรียนรู้แบบพุทธได้ในพุทธพจน์ว่า

"ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา กล่าวคือ การเสวนาสัตบุรุษ การฟังสัทธรรม โยนิโสมนสิการ ธรรมานุธรรมปฏิบัติ" จากพุทธพจน์ข้างต้นสามารถแยกกระบวนการเรียนรู้ออกเป็น ๓ ขั้นตอน คือ

๑. การรับรู้ ได้แก่ การเสวนาสัตบุรุษ และการฟังสัทธรรม

๒. การคิด ได้แก่ โยนิโสมนสิการ

๓. การปฏิบัติ ได้แก่ ธรรมานุธรรมปฏิบัติ^๙

๑) การรับรู้ เห็นได้ว่า การรับรู้เป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการเรียนรู้แบบพุทธ พุทธศาสนาให้ความสำคัญอย่างมากแก่การรับรู้สิ่งที่ตั้งตามถูกต้อง(สัทธรรม) ซึ่งรวมถึงการเรียนรู้จากบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร(สัตบุรุษ) อย่างไรก็ตาม กระบวนการรับรู้ที่นอกจากประกอบด้วยข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ หรือคำชี้แนะอันเป็นองค์ประกอบภายนอกแล้ว องค์ประกอบภายใน อันได้แก่ ความสามารถในการรับรู้เข้าใจก็มีความสำคัญอย่างมาก แม้จะได้ยินได้ฟังสิ่งที่ตั้งตาม แต่หากรับรู้หรือเข้าใจคลาดเคลื่อน การรับรู้ก็ไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ ความคลาดเคลื่อนในการรับรู้อย่างแรกก็คือ การรับรู้ไม่ตรงตามความเป็นจริง เช่นได้ยินหรือเห็นไปอีกอย่างหนึ่ง ความคลาดเคลื่อนดังกล่าวเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นบ่อยมากในชีวิตประจำวัน ปัจจัยสำคัญนั้นไม่ได้อยู่ที่อายตนะทั้ง ๕ เช่นหู หรือตา แต่อยู่ที่ใจหรือความรู้สึกนึกคิด คนที่กำลังหวาดกลัวด้วยไม่เคยเข้าป่า ย่อมเห็นรากไม้เป็นงูได้ง่าย ๆ ในทำนองเดียวกันพ่อที่กำลังกังวลกับการที่ยอมได้ยินไม่ตลอดว่าลูกกำลังปรึกษาเรื่องอะไร ส่วนคนที่กำลังคุมแค้นอยู่ในใจ ถ้ามีใครยืมให้ก็อาจมองว่าเขายืมเยาะตนก็ได้ตามหลักปัจจุสมุปบาท คือสังขารเป็นปัจจัยแก่วิญญาณ^{๑๐}

การรับรู้คลาดเคลื่อนนั้นมีได้เป็นผลจากการปรุงแต่งของอารมณ์ความรู้สึกในขณะนั้นเท่านั้น หากยังเกิดจากทัศนคติหรือทิฐิ ที่ฝังแน่นในใจด้วย เคยมีการทดลองโดยอาจารย์ผู้หนึ่งพาคนแปลกหน้าไปแนะนำให้นักศึกษา ๕ กลุ่มรู้จัก ในแต่ละกลุ่ม ก็แนะนำแตกต่างกันไป เช่นแนะนำว่าเป็นนักศึกษาบ้าง ศึกษานิเทศก์บ้าง อาจารย์บ้าง อาจารย์อาวุโสบ้าง และศาสตราจารย์บ้าง หลังจากนั้นอาจารย์ก็ให้นักศึกษาแต่ละชั้นกะประมาณความสูงของบุคคลผู้นั้น ปรากฏว่านักศึกษาแต่ละกลุ่มประเมินความสูงของชายผู้นั้นแตกต่างกันไป ที่น่าสนใจก็คือ ความสูงของคน ๆ นั้นในสายตาของนักศึกษาแต่ละกลุ่มจะขึ้นอยู่กับว่าบุคคลผู้นั้นแนะนำตัวเองว่าอย่างไร “ศาสตราจารย์” จะมีความสูงมากที่สุด และที่สูงน้อยที่สุดคือ”นักศึกษา” นั้นหมายความว่า ยิ่งแนะนำตัวว่ามีสถานะทางสังคมสูงเท่าไร ก็ยิ่งมีความสูงในสายตาของนักศึกษามากเท่านั้น สรุปก็คือ การให้ค่าแก่สถานภาพทางสังคมมีผลต่อการรับรู้ของนักศึกษา(และคนทั่วไป) แม้จะเป็นเพียงการรับรู้ทางกายภาพ หรือการรับรู้ด้วยตาก็ตาม

ด้วยเหตุนี้ ในกระบวนการเรียนรู้แบบพุทธ นอกจากจะให้ความสำคัญแก่ข้อมูลข่าวสารหรือเนื้อหาที่จะรับรู้แล้ว สิ่งที่จะมองข้ามไปไม่ได้ก็คือความสามารถในการรับรู้ในทางพุทธศาสนาสิ่งที่

^๙ พุทธทาสภิกขุ, *โลกียะและโลกุตระที่นี้มีใช้ต่อตายแล้ว*, ปาฐกถาธรรม ชุด "ปรมัตถธรรมกลับมา" (กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิทย์กระจายเสียงแห่งประเทศไทย, ๒๕๒๙), หน้า ๘

^{๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๓๑

จะช่วยให้เกิดการรับรู้ตรงตามความเป็นจริงก็คือ สติ สติช่วยให้บุคคลรู้เท่าทันอารมณ์ความรู้สึกที่กำลังเกิดขึ้นในใจ สามารถยกจิตจากอารมณ์และรับรู้สิ่งต่าง ๆ ที่กำลังประสบอย่างตรงตามความเป็นจริงได้ (active listening ที่กำลังพูดถึงในหลายวงการ ก็คือการฟังอย่างมีสติ ปลอดจากอคติและสมมติฐานล่วงหน้านั่นเอง) สติหากมีกำลังเพียงพอและต่อเนื่อง ยังจะช่วยให้บุคคลมองเห็นตัวเองอย่างลึกซึ้งจนตระหนักถึงทัศนคติหรือความลำเอียงทางเชื้อชาติ เพศ เศรษฐกิจ สถานะ ที่ฝังลึกอยู่ในตน อันเป็นอุปสรรคต่อการรับรู้โลกตามความเป็นจริงสติยังช่วยให้ปัญญาหรือความรู้ที่มีอยู่ ถูกดึงมาใช้งานให้เกิดประโยชน์ด้วย และหากฝึกฝนมาดีพอ ทั้ง ๆ ที่เห็นหรือรับรู้สิ่งที่ไม่ดี แทนที่จะเป็นโทษก็อาจเป็นคุณด้วย พุทธศาสนาแม้จะเน้นการรับรู้สิ่งที่ดี แต่เมื่อมีเหตุจะต้องประสบกับสิ่งที่ไม่เกื้อกูลท่านก็สอนให้รู้จักเปลี่ยนร้ายให้กลายเป็นดี พระเถระบางรูปในสมัยพุทธกาล เช่น พระลูกนกทกภททิยะเห็นนางคนิกาหัวเราะแยมั้ม แทนที่จะเกิดกามราคะในใจ ท่านกลับพิจารณาเป็นอารมณ์ จนเกิดความสดสังเวชในสังขาร และบรรลุนาคามิผลทันที ยิ่งพระนาคสมาลด้วยแล้ว ท่านบรรลุอรหัตผลขณะเห็นผู้หญิงพ้อนรำกลางถนนด้วย

ในพุทธศาสนามีคำว่า อินทรีย์สังวร หรือการสำรวมอินทรีย์ หมายถึงการระวังไม่ให้กุศลธรรมครอบงำใจเมื่อรับรู้สิ่งต่าง ๆ ด้วยอินทรีย์ทั้ง ๖ มักเข้าใจกันว่าอินทรีย์สังวรหมายถึงการระวังหุระวังตาไม่ไปรับรู้รับเห็นสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม นี่ยังเป็นความหมายที่แคบ การสำรวมอินทรีย์ที่แท้จริงหมายความว่ารวมถึง การรักษาใจให้เป็นปกติ ไม่เกิดอกุศลแม้จะเห็นสิ่งไม่ดีไม่งาม พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายคำนี้ให้เข้าใจง่าย ๆ ว่าหมายถึง"การใช้อินทรีย์ให้เป็น" ความหมายดังกล่าวมีความสำคัญมาก การฝึกฝนอบรมเยาวชน(และผู้ใหญ่)ที่แล้วมานั้นให้หลีกเลี่ยงสิ่งที่ไม่ดี (เช่น สื่อลามก และสื่อรุนแรง) แต่การสอนเพียงเท่านี้ไม่เพียงพอเสียแล้ว เพราะทุกวันนี้สิ่งดังกล่าวได้แพร่สะพัดไปทั่ว และตามเข้าไปถึงห้องนอน (โดยผ่านโทรทัศน์ วีดีโอ และคอมพิวเตอร์) ในเมื่อสิ่งเหล่านี้ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตผู้คนยุคบริโภคนิยมไปแล้ว จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องฝึกฝนให้เยาวชน(และผู้ใหญ่)รู้ว่าจะวางใจอย่างไรเมื่อประสบพบเห็นสิ่งเหล่านี้ พุดง่าย ๆ คือฝึกให้เป็นฝ่ายรับที่ชาญฉลาด แทนที่จะเอาแต่หลบเลี่ยง(ซึ่งเป็นไปไม่ได้แล้ว)แน่นอนว่าสติเป็นองค์ประกอบที่สำคัญมากสำหรับอินทรีย์สังวร แต่อินทรีย์สังวรจะเกิดผลดีได้ต้องอาศัยปัญญาหรือการรู้จักคิดด้วย นี่เป็นเรื่องของโยนิโสมนสิการ^{๑๑} ก่อนที่จะพูดต่อไปถึงเรื่องโยนิโสมนสิการ ควรกล่าวด้วยว่ายังมีความคลาดเคลื่อนในการรับรู้อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่การเข้าใจเนื้อหาสาระหรือจับประเด็นได้ไม่ถูกต้องหรือไม่ครบถ้วน ในกรณีที่เป็นการฟังหรือการอ่าน การรับรู้ที่ถูกต้องมิได้หมายความว่าได้รับรู้ถ้อยคำอย่างถูกต้องครบถ้วนเท่านั้น หากยังรวมไปถึงการเข้าใจเนื้อหาหรือสามารถจับประเด็นที่อีกฝ่ายหนึ่งต้องการสื่อได้ และถ้าให้ดีกว่านั้นก็ยังสามารถเข้าใจเจตนาหรือจุดมุ่งหมายของเนื้อหาดังกล่าว ประเด็นนี้จะกล่าวต่อไป

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๘๖.

๒) การคิด เมื่อรับรู้ข้อมูลข่าวสารหรือคำแนะนำได้อย่างถูกต้อง ตรงประเด็น และครบถ้วน แล้ว กระบวนการเรียนรู้ขั้นต่อมาก็คือ การคิด หรือการนำเอาสิ่งที่รับรู้ นั้นมาย่อย จัดระเบียบ หรือเสริมเติมต่อเพื่อให้เกิดปัญญาเพิ่มพูนขึ้น เปรียบดังการย่อยอาหารให้เกิดพลังงานเพื่อความเจริญเติบโตของร่างกาย

โยนิโสมนสิการ คือการใช้ความคิดอย่างถูกวิธี สามารถจัดได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ โยนิโสมนสิการแบบปลูกปัญญา คือการคิดเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งตามสภาวะหรือความเป็นจริง โยนิโสมนสิการประเภทนี้มุ่งให้เกิดโลกุตตรสัมมาทิฐิ เข้าถึงอิสรภาพทางจิตและปัญญา แต่ในระดับสามัญ หรือโลกียธรรมหมายถึงการคิดเพื่อให้เกิดปัญญาเพิ่มพูนขึ้น ส่วนโยนิโสมนสิการอีกประเภทหนึ่งคือ โยนิโสมนสิการแบบเสริมสร้างคุณภาพจิต เป็นการใช้ความคิดเพื่อให้เกิดกุศลธรรม เป็นอุบายลดโลภะ โทสะและโมหะ โดยใช้ธรรมฝ่ายดีมากดข่มหรือทดแทน^{๑๒}

พระพรหมคุณาภรณ์ ได้แจกแจงโยนิโสมนสิการ ๒ ประเภทดังกล่าวออกมาเป็น ๑๐ วิธี อย่างละเอียด ผู้สนใจสามารถอ่านได้จาก พุทธธรรม จึงไม่ขอกล่าวในที่นี้ อย่างไรก็ตาม ขอกล่าวเพิ่มเติมว่า สิ่งหนึ่งที่จะช่วยให้รู้จักคิดหรือเกิดโยนิโสมนสิการก็คือการรู้จักตั้งคำถาม คำถามนั้นเป็นตัวนำความคิดและกำหนดการรับรู้เพื่อแสวงหาคำตอบ พระพุทธองค์ได้ใช้คำถามในการกระตุ้นให้เกิดปัญญาย่อยครั้งมาก อันที่จริงการที่มีพุทธศาสนาเกิดขึ้นได้ก็เพราะเจ้าชายสิทธัตถะหมั่นตั้งคำถามกับตนเองอยู่ตลอดเวลาว่า ทำอย่างไรถึงจะพ้นทุกข์ได้ คำถามนี้คำถามเดียวเท่านั้นที่ทำให้ทรงสละสมบัติ ออกบวชละทิ้งทุกสิ่ง กระบวนการเรียนรู้จะเกิดขึ้นไม่ได้หากไม่รู้จักคิดหรือคิดไม่ถูกวิธี ขณะเดียวกัน คนจะคิดเป็นหรือคิดถูกวิธีได้ก็เพราะรู้จักตั้งคำถาม กระบวนการศึกษาที่ถูกต้องจึงควรให้ความสำคัญแก่การฝึกให้รู้จักตั้งคำถามด้วย มิใช่เก่งแต่การแสวงหาหรือจดจำคำตอบอย่างเดียวเนื่องจากการเรียนรู้แบบต่าง ๆ พุดถึงเรื่องการคิดไว้มากแล้ว จึงจะไม่ขอกล่าวในที่นี้มากนัก

๓) การปฏิบัติ ในทางพุทธศาสนา การปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ การเรียนรู้ที่ขาดการปฏิบัติย่อมมิใช่การเรียนรู้ที่ครบถ้วนสมบูรณ์หรือถูกต้อง นี่อาจเป็นจุดสำคัญที่ทำให้การศึกษาแบบพุทธแตกต่างจากการศึกษาแบบตะวันตกหลายสำนัก เพราะฝ่ายหลังนั้นเน้นการใช้ความคิดล้วน ๆ จึงเป็นการเรียนรู้ในระดับพุทธิปัญญา^{๑๓} การศึกษาหรือสิกขาในทางพุทธศาสนา ประกอบด้วย ๓ ส่วน คือ^{๑๔} อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา เรียกสั้น ๆ ว่าศีล สมาธิ ปัญญา ทั้ง ๓ ส่วนนี้ต้องอาศัยการปฏิบัติเป็นส่วนสำคัญ นอกเหนือจากการสดับฟัง

^{๑๒} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด, วัดราชโอรสาราม กรุงเทพฯ, ๒๕๔๘, หน้า ๙๖.

^{๑๓} พระไพศาล วิสาโล, กระบวนการเรียนรู้แบบพุทธ: รวบรวมงานเขียนและบทความพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๙), หน้า ๔๓

^{๑๔} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด, หน้า ๗๓

การอ่าน และการคิดพึงสังเกตว่าการปฏิบัติที่พระพุทธองค์ทรงเน้นดังปรากฏในพุทธพจน์ต้นบทความ ก็คือการปฏิบัติที่เรียกว่าธรรมานุธรรมปฏิบัติ คำนี้มักแปลกันว่า ปฏิบัติธรรมโดยสมควรแก่ธรรม หรือ ปฏิบัติธรรมน้อยค่อยแก่ธรรมใหญ่

พระธรรมปิฎกอธิบายเพิ่มเติมว่าหมายถึง"ปฏิบัติธรรมถูกหลัก คือทำให้ข้อปฏิบัติย่อยเข้ากันได้ สอดคล้องกันและส่งผลแก่หลักการใหญ่ เป็นไปเพื่อจุดหมายที่ต้องการ" คือปฏิบัติตรงตามจุดมุ่งหมายการปฏิบัติให้ตรงตามจุดมุ่งหมายมิใช่เรื่องง่าย พระพุทธองค์เคยตรัสกับพระสารีบุตรว่าผู้ที่ยินดีในธรรมานุธรรมปฏิบัติ นับว่าหาได้ยาก แม้ว่าในที่นี้พระองค์จะทรงหมายถึงผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตผล แต่ในระดับโลกียธรรมธรรมานุธรรมปฏิบัติก็ยังเป็นเรื่องยากอยู่ดี เพราะการปฏิบัติธรรมนั้น นอกจากจะต้องรู้ข้อธรรมแล้ว ยังต้องรู้จุดมุ่งหมายของธรรมข้อนั้น ๆ ด้วยจึงจะปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง แต่นักปฏิบัติเป็นอันมาก แม้จะรู้ข้อธรรมแต่ไม่เข้าใจจุดมุ่งหมาย ดังนั้นเราจึงเห็นคนถือศีลจำนวนไม่น้อยเกิดความหลงตัวหรือยกตนข่มทานว่าสมาทานศีลมากกว่าหรือเคร่งกว่าคนอื่น ทั้ง ๆ ที่ศีลนั้นมีจุดหมายเพื่อการลดละและขัดเกลาตนเอง น้อมจิตสู่ความสงบสำหรับเป็นฐานสู่สมาธิและปัญญา ในทำนองเดียวกันหลายคนถือสันโดษแล้วก็เลยเฉื่อยชา ไม่เอางานเอาการทั้ง ๆ ที่สันโดษนั้นพระองค์ทรงสอนเพื่อผู้คนจะได้เอากำลังและเวลาที่เคยปรนเปรอตน ไปใช้ในการสร้างสรรค์ความดีงามทั้งสำหรับตนและส่วนรวม อีกตัวอย่างคือสุข และสปปายะจุดมุ่งหมายของทั้ง ๒ ประการ เพื่อเอื้อให้การปฏิบัติเป็นไปด้วยดี แต่คนเป็นอันมาก เมื่อได้รับความสุขและอยู่ในที่สบาย(สปปายะ) ก็พอใจเพียงเท่านั้น หยุตติง ไม่สนใจที่จะเพียรพยายามพัฒนาตน^{๑๕}

นอกจากจะให้ความสำคัญแก่การปฏิบัติในฐานะที่เป็นขั้นตอนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้แล้ว การเข้าใจจุดมุ่งหมายของการปฏิบัติแต่ละอย่างก็เป็นเรื่องที่ยากยิ่งด้วยเหตุนี้ ภัลยาณมิตรหรือครูบาอาจารย์ จึงไม่เพียงแต่จะต้องเป็นผู้ที่สามารถชี้แนะสิ่งดีงาม(ธรรม)แก่ศิษย์แล้ว ยังจะต้องเข้าใจกระจ่างชัดในจุดมุ่งหมาย(อรรถ)ของสิ่งเหล่านั้นด้วย พร้อมกันนั้นก็สามารถช่วยให้ศิษย์รู้จักคิด สามารถเข้าใจเนื้อหาสาระของสิ่งที่ตนสอน จับหลักจับประเด็นได้ พร้อมกับเข้าใจจุดมุ่งหมายของหลักหรือสาระเหล่านั้นได้ด้วย พระพรหมคุณาภรณ์เรียกวิธีคิดแบบนี้ว่า วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์^{๑๖} เมื่อเข้าใจจุดมุ่งหมายแล้ว ก็สามารถประยุกต์สิ่งที่ได้เรียนรู้มาให้เกิดผลได้ในทุกสถานการณ์ หรือสามารถบูรณาการสิ่งเหล่านั้นให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับชีวิตประจำวันได้ คนเป็นอันมากไม่สามารถเอาความรู้มาใช้ในประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้ สาเหตุสำคัญก็เพราะไม่เข้าใจจุดมุ่งหมายของความรู้เหล่านั้น ประวัติศาสตร์ ปรัชญา หรือแม้แต่ศาสนา จึงเป็นเพียงแค่ความรู้ใน

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๘๖,

^{๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), โยนิโสมนสิการ วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, พุทธธรรมปริบชยาย(กรุงเทพมหานคร : วิทยาลัยเวศกวี, ๒๕๕๖), หน้า ๒๑

ตำราที่ใช้ประโยชน์เฉพาะเวลาสอบหรือโต้เถียงกันเท่านั้น ในทำนองเดียวกันวิทยาศาสตร์ก็กลายเป็นเรื่องของเทคโนโลยี แต่มิได้ช่วยให้คนรู้จักคิดอย่างเป็นเหตุเป็นผลเลย

ผู้ที่สนใจการปฏิบัติในฐานะที่เป็นกระบวนการเรียนรู้ ตัวอย่างจากบทความเรื่อง"ปลูกผักสร้างคนที่โรงเรียนวัดวังสวัสดิ"^{๑๗} บทความนี้เป็นเรื่องของโรงเรียนแห่งหนึ่งในจังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งส่งเสริมการเรียนรู้ของเด็กโดยใช้การปลูกผักเป็นสื่อหรืออุบาย เด็กจะเรียนรู้คณิตศาสตร์ ศีลธรรม นิเวศวิทยา วิชาธุรกิจและการจัดการ รวมทั้งคุณค่าของการร่วมมือกัน จากการที่ได้ร่วมกันปลูกผัก ในด้านหนึ่งนี่คือการฝึกให้เด็กเกิดการเรียนรู้โดยการลงมือปฏิบัติและใช้ความจริงเป็นตัวตั้ง (แทนที่จะเอาวิชาเป็นตัวตั้ง) อีกด้านหนึ่งนี้เป็นตัวอย่างของการบูรณาการความรู้และวิชาการทั้งหลายให้มาผสมกันโดยมีแปลงผักเป็นจุดเชื่อมต่อ แต่แปลงผักจะนำผู้เรียนไปสู่โลกแห่งวิชาความรู้สาขาต่าง ๆ ได้ก็ต่อเมื่อครูหรือผู้แนะนำนั้นรู้ชัดในอรรถหรือจุดมุ่งหมายของกิจกรรมต่าง ๆ ที่แนะนำให้เด็กทำ หาไม่แปลงผักก็มีความหมายเพียงแค่อาหารกลางวันราคาถูกหรือคะแนนเสริมประสบการณ์เท่านั้น ควรกล่าวย้ำด้วยว่า การปฏิบัติที่จะเอื้อต่อการเรียนรู้อย่างแท้จริงนั้น ต้องไม่จำกัดอยู่เพียงแค่การทำ"การบ้าน"หรือการทำแบบฝึกหัดในหนังสือเท่านั้น หากยังหมายถึงการพาตนออกจากห้องเรียนสู่โลกกว้าง ได้มีปฏิสัมพันธ์กับผู้คนและสรรพสิ่งท่ามกลางสังคม เพื่อรู้จักชีวิตและความเป็นจริงการรับรู้ การคิด และการปฏิบัติในที่สุดก็จะเชื่อมกันเป็นวัฏจักร เพราะเมื่อปฏิบัติอย่างถูกต้อง นอกจากจะช่วยให้รู้จักคิดได้ดีขึ้น และเกิดความรู้ใหม่แล้ว ยังทำให้เกิดทัศนคติใหม่ เกิดความใฝ่รู้ มองสิ่งต่าง ๆ ว่าเอื้อให้เกิดปัญญาได้ทั้งนั้น อีกทั้งยังอาจเกิดทัศนคติที่ดีต่อผู้อื่นมากขึ้น เช่นเห็นว่าการร่วมมือกันจะทำให้เกิดการเรียนรู้ได้มากขึ้น ทัศนคติเหล่านี้ย่อมเปิดใจให้รับรู้สิ่งต่าง ๆ ได้มากขึ้น ละเอียดลออถี่ถ้วนขึ้น เรียกว่าเปิดใจกว้างและเป็นกลางได้มากขึ้น เป็นการเพิ่มสมรรถนะในการใช้อินทรีย์ให้เกิดประโยชน์ การรับรู้เช่นนี้ย่อมส่งผลให้เกิดการคิดและการปฏิบัติที่เกื้อกูลเป็นกุศลมากขึ้น เอื้อให้เกิดความเจริญแห่งปัญญา และนำไปสู่ความองอาจแห่งชีวิตและสังคมในที่สุด

๒.๓.๒ ความรู้ทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับปัญญา

นอกจากการสัมพันธ์เชื่อมโยงจนครบวงจรแล้ว ในทางพุทธศาสนายังเห็นว่า ทั้งการรับรู้ การคิด และการปฏิบัติ ในตัวมันเองก็เป็นบ่อเกิดแห่งปัญญาได้ด้วยโดยไม่ต้องรอให้เชื่อมโยงจนครบกระบวนการเสียก่อน

ปัญญาที่เกิดจากการรับรู้สดับฟัง ว่า สุตมยปัญญา

ปัญญาที่เกิดจากการคิด ว่า จินตามยปัญญา และ

ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติ ว่า ภวานามยปัญญา

^{๑๗} บทความเรื่อง"ปลูกผักสร้างคนที่โรงเรียนวัดวังสวัสดิ" ในสานปฏิจรูป. ฉบับที่ ๑๔. (เดือนเมษายน ๒๕๔๒).

อย่างไรก็ตามกล่าวโดยรวมแล้วความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้ การคิด และการปฏิบัติ ก็ยังเป็นสิ่งสำคัญต่อการเรียนรู้ แม้แต่ปัญญา ๓ ประเภทที่กล่าวมา เมื่อพิจารณาอย่างถึงที่สุด ก็ได้ อาศัยการรับรู้ การคิด และการปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งล้วน ๆ หากยังต้องมียोगประกอบอีก ๒ อย่าง เป็นทุนเดิมหรือปัจจัยหนุน เพียงแต่ไม่เด่นเท่านั้น

ปัญญา ที่เป็นระดับ อธิปัญญา คือปัญญาอย่างสูง จัดเป็นสิกขาข้อหนึ่งใน สิกขา ๓ หรือ ไตรสิกขา คือ อธิศีล อธิจิต อธิปัญญา^{๑๘}

สิกขา สิกขาบท หมายถึง ข้อที่จะต้องศึกษา ข้อที่ต้องปฏิบัติ ในทางศาสนา หมายถึง ศีล สมาธิ ปัญญาในคำไทยนำมาใช้ว่า ศึกษา หมายถึงการเล่าเรียน หรือพูดซ้ำว่า การศึกษา เล่าเรียนสิกขาบท หมายถึงข้อศีล ข้อวินัย คือศีลแต่ละข้อ วินัยแต่ละข้อ เช่นศีลของสามเณรมี ๑๐ ข้อ เรียกว่ามี ๑๐ สิกขาบท ศีลของพระภิกษุ มี ๒๒๗ ข้อ เรียกว่ามี ๒๒๗ สิกขาบท ไตรสิกขา แปลว่า สิกขา ๓ หมายถึงข้อสำหรับศึกษา, การศึกษาข้อปฏิบัติที่พึงศึกษา, การฝึกฝน อบรมตนในเรื่องที่พึงศึกษา ๓ อย่างคือ^{๑๙}

อธิศีลสิกขา คือศึกษาเรื่องศีล อบรมปฏิบัติให้ถูกต้องดีงาม ให้ถูกต้องตามหลักจุลศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล ตลอดถึงปฏิบัติอยู่ในหลัก มัชฌิมศีล และมหาศีล ตลอดถึงปฏิบัติอยู่ในหลักอินทริยสังวร สติสัมปชัญญะ และสันโดษ

อธิจิตตสิกขา คือศึกษาเรื่องจิต อบรมจิตให้สงบมั่นคงเป็นสมาธิ ได้แก่การบำเพ็ญสมถกรรมฐานของผู้สมบุรณ์ด้วยอริยศีลชั้นจันได้บรรลุลุณ ๔

อธิปัญญาสิกขา คือศึกษาเรื่องปัญญาอบรมตนให้เกิดปัญญาแจ่มแจ้ง ได้แก่การบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานของผู้ได้ฌานแล้วจนได้บรรลุวิชชา ๘ คือเป็นพระอรหันต์

อธิปัญญาสิกขา แปลว่า การศึกษาในอธิปัญญา คือการปฏิบัติเพื่อเจริญปัญญาให้สูงขึ้น จนตัดกิเลสได้เด็ดขาด เป็นข้อหนึ่งในไตรสิกขา คืออธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา

อธิปัญญาสิกขา คือการที่ภิกษุได้บรรลุลุณุตถฌานแล้วนั่งเข้าฌานด้วยจิตอันบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว เธอมีจิตบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ควรแก่การงาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอย่างนี้แล้วก็โน้มโน้มจิตไปเพื่อยานทัสสนะ จนได้บรรลุวิชชาหรือเห็นประจักษ์ซึ่งสามัญญผลที่สูงขึ้นดียิ่งขึ้นตามลำดับ คือ วิปัสสนาญาณ มโนยิทธิญาณ อิทธิวิธิญาณ ทิพโสดธาตญาณ เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ทิพพจักขุญาณ และอาสวักขยญาณ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่านี่คือทุกข์ นี่คือทุกขสมุทัย นี่คือทุกขนิโรธ นี่คือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี่คืออาสวะ นี่คือเหตุให้เกิดอาสวะ นี่คือความดับอาสวะ นี่คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ ปฏิบัติดังนี้แลที่เรียกว่า อธิปัญญาสิกขา

^{๑๘} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) , พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์, (ชุด คำวัด, วัดราชโอรสาราม กรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๕๔๘), หน้า ๘๔.

^{๑๙} ขวัญญา เอกจิตรต์, อุทัย สติมัน, หลักไตรสิกขากับการพัฒนาตน: วารสารครุศาสตร์ปริทรรศน์, ๑๗๐ ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๕๙).

อธิ- เป็นคำที่ใช้หน้าหน้ามาจากภาษาบาลีและสันสกฤต แปลว่า ยิ่ง, ใหญ่, ทับ เช่น อธิปัญญา แปลว่า ปัญญา

เอื้อมพร ชลวร “การจัดการความรู้ เชิงพุทธบูรณาการ” ได้กล่าวในวิทยานิพนธ์ว่า ความหมายของความรู้ ความรู้ตามแนวคิดและทฤษฎีหมายถึงการผสมผสานขององค์ประกอบของความรู้ ได้แก่ประสบการณ์ข้อเท็จจริงพื้นฐานความซับซ้อนการตัดสินใจ การเรียนรู้ผิดถูกด้วยตนเอง คานิยมและความเชื่อรวมทั้งคุณค่าความรอบรู้ในเนื้อหาสาระ สารสนเทศและความเชี่ยวชาญที่ทำให้กรอบการทำงานมีการประเมิน และเกิดการรวมเข้ากับประสบการณ์และสารสนเทศใหม่เพื่อนำไปสนับสนุนทำให้ศักยภาพความสามารถในการปฏิบัติงานของบุคคลเพิ่มขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล^{๒๐}

ประเภทที่ ๑ ความรู้ชัดแจ้งบูรณาการเข้ากับความรู้ชัดแจ้งเชิงพุทธ ความรู้ชัดแจ้ง หมายถึงความรู้ที่เห็นได้ชัดเจนเป็นรูปธรรมเป็นความรู้ที่อยู่ในตำราเป็นความรู้ที่รวบรวมได้ง่าย จัดระบบและโอนโดยใช้วิธีการดิจิทัล มีลักษณะวัตถุวิสัย (objective) สามารถแปลงเป็นรหัสในการถ่ายทอดโดยวิธีการที่เป็นทางการไม่จำเป็นต้องอาศัยการปฏิสัมพันธ์ กับผู้อื่นเพื่อถ่ายทอดความรู้ เช่นหนังสือบทความ เอกสาร สื่อต่างๆ ฯลฯ ความรู้ชัดแจ้งเชิงพุทธคือ สุตมยปัญญา หมายถึง ปัญญาที่เกิดจากการฟังจากผู้อื่น เช่น การศึกษาเล่าเรียนจากครูจากการอ่านหนังสือจากการบรรยายในการทัศนศึกษา กล่าวโดยสรุปความรู้ชัดแจ้งเชิงพุทธบูรณาการจึงหมายถึง ปัญญาที่รู้ชัดแจ้ง เห็นได้ ชัดเจนอย่างเป็นรูปธรรมจากการได้ฟังจากผู้อื่น รวบรวมได้ง่ายจัดระบบ และถ่ายทอดโดย วิธีการที่เป็นทางการไม่จำเป็นต้องอาศัยการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นในการถ่ายทอดความรู้ ความรู้ชัดแจ้งเชิงพุทธ^{๒๑} คือ สุตมยปัญญา หมายถึง ปัญญาที่เกิดจากการฟังผู้อื่น เช่นการศึกษาเล่าเรียนจากครู จากการอ่านหนังสือจากการฟังบรรยายในการทัศนศึกษา กล่าวโดยสรุปความรู้ชัดแจ้งเชิงพุทธบูรณาการจึงหมายถึง ปัญญาที่รู้ชัดแจ้ง เห็นได้ ชัดเจน อย่างเป็นรูปธรรมจากการได้ฟังจากผู้อื่น รวบรวมได้ง่ายจัดระบบ และถ่ายทอดด้วยวิธีการ ที่เป็นทางการไม่จำเป็นต้องอาศัยการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นในการถ่ายทอดความรู้

ประเภทที่ ๒ ความรู้ฝังลึกบูรณาการเข้ากับความรู้ฝังลึกเชิงพุทธ ความรู้ฝังลึก หมายถึงความรู้ที่มาจากการปฏิบัติ เป็นสิ่งที่เห็นได้ไม่ชัดยากที่จะ อธิบายโดยใช้คำพูด มีรากฐานมาจากการกระทำ และประสบการณ์เป็นความเชื่อเชื่อ ทักขะ และมี ลักษณะเป็นอัตวิสัย (subjective) เป็นเรื่องส่วนบุคคล มีบริบทเฉพาะ (context-specific) ต้องการการฝึกฝนเพื่อให้เกิดความชำนาญ ทำให้เป็นทางการและสื่อสารได้ยากเช่น วิจารณ์ญาณ ทักขะ เคล็ด วิชา ฯลฯ ความรู้ฝังลึกเชิงพุทธ คือ จินตามยปัญญา กับภาวนามยปัญญา ซึ่งจินตามยปัญญา หมายถึง ปัญญาที่เกิดจากการคิดพิจารณา

^{๒๐} เอื้อมพร ชลวร, “การจัดการความรู้ เชิงพุทธบูรณาการ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๔๓.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๑-๑๗๕.

หาเหตุผลด้วยตนเอง บุคคลมิได้ฟังจากผู้อื่นโดยตรงแต่ ได้สร้างปัญญาของตนให้เกิดมีขึ้น ด้วยการคิดค้นทดลองหาเหตุผลด้วยตนเอง สอนภาวนามย ปัญญา หมายถึงปัญญาที่เกิดจากการฝึกอบรมหรืออุปญญาที่เกิดแต่การฝึกฝนปฏิบัติเช่น การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน กล่าวโดยสรุปความรู้ฝังลึกเชิงพุทธบูรณาการจึงหมายถึง ปัญญาที่เกิดจากการคิด พิจารณาหาเหตุผลด้วยตนเองมิได้ ฟังจากผู้อื่นเป็นสิ่งที่เห็นไม่ชัดมีรากฐานมาจากการกระทำ และประสบการณ์เป็นเรื่องส่วนบุคคล เป็นการฝึกฝนให้เกิดความชำนาญสื่อสารโดยยาก

๒.๓.๓ แนวทางการจัดการความรู้ทางพระพุทธศาสนา

แนวทางการจัดการความรู้ในพระพุทธศาสนา แนวทางการจัดการความรู้ในพระพุทธศาสนานั้นหากจะมีการกล่าวถึงเรื่องการจัดการความรู้ยังไม่มีหลักฐานอ้างอิงที่เป็นลายลักษณ์อักษร วามีการจัดการความรู้ในพระพุทธศาสนาอย่างไร หรือเมื่อไหร่ผู้วิจัยได้ศึกษาจากข้อมูลเอกสารในส่วนที่เกี่ยวกับการสังคายนาเป็นฐานใน การอธิบายว่า หากจะศึกษาในเรื่องการจัดการความรู้สามารถศึกษาได้จากสังคิสูตรว่าด้วยการทำสังคายนา^{๒๒} ได้โดยมีแนวคิดพื้นฐานมาจากการนำแนวทางการพัฒนาปัญญามาประยุกต์ใช้ในเรื่อง การจัดการความรู้ที่สืบค้นว่าการจัดการความรู้ในพระพุทธศาสนามีกระบวนการจัดการความรู้ อย่างไร มีวิธีการจัดการความรู้อย่างไร มีอะไรเป็นเครื่องมือที่ช่วยในการจัดการความรู้ดำเนินไปได้อย่างประสบความสำเร็จ

กระบวนการจัดการความรู้ หลังจากที่เขาใจเรื่องความหมายและประเภทของความรู้แล้ว สิ่งที่จะทำการศึกษาต่อไป คือการจัดการความรู้จะมีกระบวนการจัดการความรู้อย่างไรเมื่อย้อนกลับไปพิจารณาในส่วน ของกระบวนการจัดการความรู้ตามแนวคิดและทฤษฎีกับการจัดการความรู้ในพระพุทธศาสนาที่จะ นำมาบูรณาการทำให้เห็นว่ามีความเป็นไปได้ที่จะสามารถทำให้เกิดเป็นกระบวนการจัดการความรู้เชิงพุทธได้คือ

(๑) การขัดเกลาทางสังคม (socialization)แนวคิดทฤษฎีของโนนากะกล่าวถึงการขัดเกลาทางสังคมว่า หมายถึงการสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลสู่บุคคลในเรื่องความรู้ฝังลึกไปสู่ความรู้ฝังลึกโดยมีพื้นที่ที่เรียกว่า บา (ba) เป็นแรงผลักดันที่จะทำให้เกิดองค์ความรู้ที่หมุนวน เกลียวขึ้น ผู้วิจัยได้นำหลักธรรมในเรื่องไตรสิกขามาบูรณาการเข้ากับส่วนนี้ในลักษณะที่ว่า การ ปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในครั้งแรกระหว่างบุคคลสู่บุคคลในลักษณะที่เรียกว่า face to face นั้น องค์ประกอบที่สำคัญคือ เรื่องของการเตรียมความพร้อมในเรื่องศีล (วินัย) ให้กับพนักงานเป็น พื้นฐานในเรื่องของความประพฤติของกายอันได้แก่การพูดคุยกันด้วยสติด้วยเมตตาเป็นหลักเมื่อ มีศีลเป็นพื้นฐานแล้ว

^{๒๒} ที.ปา(ไทย) ๑๑/๓/๓๓.

จิตใจจะสงบปกติ สมาธิย่อมเกิดขึ้น ปัญญาในการพูดคุยจะเป็นประโยชน์ต่อกัน รับฟังซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในความรู้งลึกซึ้งซึ่งกันและกัน^{๒๓}

(๒) การสกัดความรู้ออกจากตัวคน (externalization) เป็นการสร้างความรู้จากการที่บุคคลนำความรู้ฝังลึกในตนมาแปลงให้เป็นความรู้ชัดแจ้งที่สามารถนำไปแบ่งปันทั่วทั้งองค์กร วิธีการในส่วนนี้เป็นเรื่องของการสนทนาที่เป็นกลุ่มคน เพื่อที่จะให้ได้องค์ความรู้ใหม่แนวคิดใหม่ที่จะนำไปใช้ในธุรกิจ ซึ่งการที่จะพูดคุยสนทนากันได้นั้น โนนาเกกล่าวไว้ว่า หลักสำคัญจะต้องมีการสนทนาที่เรียกว่า สานเสวนาคือการพูดจากันอย่างสันติวิธีโดยผู้ฟังแต่ละท่านเปิดความคิด (open mind) เปิดหัวใจ (open heart) และเปิดพลังใจ (open will) ละทิ้งความมีอคติและลดทั้งตัวตน โดยให้การสนทนานั้นอยู่ที่ระดับที่เรียกว่า I in you และ I in now เพื่อประโยชน์ในลักษณะที่เป็นสนทนาที่เอื้อต่อกัน เมตตาต่อกัน รับฟังซึ่งกันและกันที่เรียกว่า ฟังอย่างลุ่มลึกและการรับฟัง กันในลักษณะนี้จะทำให้การสนทนานั้น ไม่ใช่เป็นการโต้เถียงหรืออภิปรายซึ่งกันและกัน โดยวิธีการจัดการความรู้ในส่วนนี้ผู้วิจัย นำหลักสภาราณียธรรม มาบูรณาการเข้ากับกระบวนการสนทนานั้น คือในการสนทนาหรือพูดคุยกันนั้น หากต่างฝ่ายต่างพูดจา พูดคุยกันในลักษณะที่มีเมตตาต่อกัน ในกายกรรม วจีกรรมและมโนกรรม ความสำเร็จของการนำความรู้ฝังลึกออกมาเป็นความรู้ชัดแจ้งย่อมทำได้ง่ายขึ้น

(๓) การผสมผสานความรู้ (combination) เป็นการสร้างความรู้จากการรวบรวม และสังเคราะห์ความรู้ชัดแจ้งที่มีอยู่ ซึ่งอาจมีข้อจำกัดเพราะเป็นการทำสารสนเทศที่เป็นความรู้ที่องค์กรมีอยู่แล้วนั้นให้เปลี่ยนมาเป็นความรู้ชัดแจ้งใหม่วิธีการในส่วนนี้เป็น การผสมผสาน เชื่อมโยงให้ความรู้ในองค์กรเชื่อมต่อกันได้อย่างเป็นระบบโดยอาศัยเครื่องมือต่างๆ เช่น อินเทอร์เน็ต อินทราเน็ต หรือการนำความรู้ใส่ไว้ในบล็อก (blog) เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน ฯลฯ ใน ส่วนนี้ผู้วิจัยได้นำเอาวิธีการของการรวบรวมและร้อยกรองคำสอนของพระพุทธเจ้ามาประกอบให้ การจัดการความรู้ในลักษณะที่เป็นองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นต่อมืองยาวนานมาตั้งแต่อดีต ซึ่งใน พระพุทธศาสนาสามารถดำรงรักษาไว้ได้จนเวลาผ่านมา ๒,๖๐๐ ปีเพียงด้วยการเริ่มต้นจากการทอ ให้คลองปากที่เรียกว่า มุขปาฐะเท่านั้น และความสามารถของบุคคลที่ช่วยกันทำการสอบทาน ความรู้เหล่านั้น ออกมาเป็นความรู้ชัดแจ้งใหม่คือ พระไตรปิฎกในปัจจุบัน

(๔) การสกัดความรู้ในตน (internalization) เป็นการสร้างความรู้จากการที่ พนักงานนำความรู้ที่ชัดแจ้งไปปฏิบัติแล้วเกิดความรู้ฝังลึกในตนขึ้นใหม่ในวิธีการนี้เป็นวิธีการที่สำคัญยิ่งแม้ได้ดำเนินการตาม ๓ วิธีการดังกล่าวข้างตน แต่ไม่ได้มีการนำแนวคิด ใหม่หรือความรู้ ใหม่ นั้นไปพัฒนาให้เป็นความรู้ฝังลึกในตน การหมุนเวียนของความรู้ก็จะไม่พัฒนา ซึ่งในส่วนนี้ ผู้วิจัยได้นำหลักวุฒิ

^{๒๓} กาญจนา พิมพ์สุข, “การประยุกต์ใช้หลักสภาราณียธรรม ๖ ในการบริหารสถานศึกษา ของผู้บริหารสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ประถมศึกษาขอนแก่น เขต ๑”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๕๔

ธรรม ๔ โดยเฉพาะข้อ ๔ ที่มีความสำคัญยิ่งคือ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม นั้นหมายถึง จะต้องนำสิ่งที่ได้มาจากการคิดนั้น จะต้องเป็นความคิดที่แยกคาย จากผู้เชี่ยวชาญที่ เรียกว่า สัตบุรุษ และยอมรับฟังความคิดจากท่านเหล่านั้น อันอาจจะหมายถึงผู้เชี่ยวชาญ หรือผู้มี ความสามารถ ชำนาญงานในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป้นพนักงานในระดับใดเพื่อให้ การพัฒนาก้าวหน้า หมุนเวียนในเกิดเป็นปัญหาต่อไปเรื่อยๆ กล่าวโดยสรุปในการบูรณาการกระบวนการจัดการความรู้นี้เป็นไปในลักษณะที่นำหลักธรรมต่างๆดังกล่าวมาผลักดันเข้าไปในพื้นที่ที่มีการแลกเปลี่ยนให้พื้นที่ในการแลกเปลี่ยนนั้นๆ เกิดประสิทธิภาพมากขึ้น

๒.๒.๑ ปัญหา ๓ ระดับ ความรู้ที่เกิดจากการเรียนต่างๆ เป็นศิลปวิทยา ตลอดจนถึงเรียนพุทธศาสนาดังที่เรียนกันอยู่นี้ ใช้ตาใช้หูก็เป็นความรู้ขึ้นมา ดังนี้เรียกกันว่าปัญญา เป็น ปริยัติปัญญา ปัญญาทาง ปริยัติคือการเรียน และคำว่า การเรียนนั้น จึงมีความหมายว่าฟังแต่โบราณก็ใช้ฟังไม่มีตัวหนังสือ เมื่อมีตัวหนังสือขึ้นก็มีอ่านท่องบ่นจำทรง ฟังด้วยใจอันหมายถึงว่าพิจารณา ขบเจาะด้วยทวิติ ความเห็น คือทำความเข้าใจให้ถูกต้อง นี่เป็นปริยัติปัญญา ปัญญาทางปริยัติ เมื่อเรียนรู้แล้วก็ปฏิบัติ ดังเช่นเมื่อเรียนรู้ศิลปวิทยาแล้วนำมาปฏิบัติ เหมือนอย่างเรียนการช่าง เรียนรู้แล้วก็มาประกอบสิ่งนั้นๆ ที่เป็นเรื่องของช่าง เช่น สร้างสิ่งนั้น สร้างสิ่งนี้ สร้างตึกกรมบ้านเรือน เป็นต้น และเมื่อเรียนทางพระพุทธศาสนา มีความรู้ทางปริยัติแล้ว ก็นำมาปฏิบัติทางกาย ทางวาจา ทางใจ เช่น เมื่อเรียนรู้จักศีล รู้จักสมาธิ รู้จักปัญญา ก็นำมาปฏิบัติให้เป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญา ขึ้นที่ตนเอง ก็ได้ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติขึ้นโดยลำดับ และโดยเฉพาะพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น ล้วนเป็นคำสั่งสอนที่ให้ละชั่ว ทำดี ให้สอนของพระพุทธเจ้านั้น ล้วนเป็นคำสั่งสอนที่ให้ละชั่ว ทำดี ให้ชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ ผ่องใส เป็นเครื่องขัดเกลากิเลส เครื่องเศร้าหมอง คือ ตัดมหาความดีนรณะยานอก กิเลสกองโลกกองโกรธกองหลง หรือกิเลสกองราคะโทสะโมหะให้หมดไป จากจิตใจ ก็ได้ปัญญาคือความรู้ในการปฏิบัติ อันเป็นเครื่องขัดเกลาดังกล่าวนี้นั้นไปโดยลำดับ ดังนี้ก็เป็นปฏิบัติปัญญา ปัญญาอันเกิดจากการปฏิบัติ

เมื่อปฏิบัติไปจนถึงที่สุด อันหมายความว่าชำระจิตใจด้วยปัญญา ให้บริสุทธิ์หมดจดได้บางส่วนหรือสิ้นเชิง ที่เรียกว่า เป็นมรรค เป็นผล เป็นนิพพาน ตั้งแต่ขั้นต้น คือโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล จนถึงขั้น อรหัตมรรค อรหัตผล อันเป็นขั้นสูงสุด กำจัดกิเลสได้หมดสิ้น ก็เรียกรวบยอดว่า ปฏิเวธปัญญา ปัญญาคือความรู้แจ้งแทงตลอด อันหมายความว่าเจาะแทงกิเลสที่หุ้มห่อจิตใจให้หลุดไปได้หมดสิ้นให้บรรลุถึงความบริสุทธิ์สิ้นเชิง เพราะฉะนั้น ปัญญา จึงมี ๓ อันดับ ปริยัติปัญญา ปฏิบัติปัญญา ปฏิเวธปัญญา^{๒๔}

^{๒๔} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, **ปริยัติธรรม ปฏิบัติธรรม และปฏิเวธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : วัดบวรนิเวศธรรมหาวิหาร , ๒๕๓๒), หน้า ๑๒

๑. ปริยัติธรรม ปริยัติธรรม คือ การเล่าเรียนศึกษาธรรมะ ให้รู้ถึงสมมุติ บัญญัติกล่าวคือชื่อที่เรียก สำหรับพูดให้รู้กัน เช่น โบสถ์ บริเวณโบสถ์ ต้นไม้ต่างๆ ฯลฯ โดยเป็นชื่อที่แต่งตั้งขึ้นมาด้วยกัน ให้ทุกคนรับรู้ร่วมกันเรียกร่วมกัน แม้บุคคลเราเองก็เป็นสมมุติบัญญัติ เช่น ชื่อสำหรับเรียกว่าคนนั้น ชื่อนั้น คนชื่อนี้ เมื่อมีสมมุติบัญญัตินี้ ทุกคนจึงต้องเรียน ไม่ว่าจากการ ฟังการเห็นด้วยตา การจำได้หมายรู้ ซึ่งเราทุกคนก็ได้เรียนกัน มาตั้งแต่เกิดขึ้นมา พอรู้เพียงสา พอแม่ก็ได้ทำการสอนให้รู้สิ่งนั้น รู้สิ่งนี้ จะเรียกสิ่งนั้น สิ่งนี้ยังไ้ สำหรับคำสอนของพระพุทธเจ้าก็ต้องเรียน คือเรียนให้รู้จักสมมุติบัญญัติที่เป็นภาษาธรรมะ เช่น คำว่า จิตภาวนา ศีล สมาธิ ปัญญา ชันธ ๕ นามรูป สมณะ วิปัสสนา ฯลฯ ฉะนั้นเสลาเราฟังธรรมะ เราจึงจะสามารถเข้าใจว่าคำที่ใช้ในธรรมะนั้นหมายถึงอะไร และสามารถพูดคุยในเรื่องของธรรมะได้รู้เรื่อง และสามารถนำมาปฏิบัติตามได้ ดังนั้นในขั้นตอนของการปริยัติธรรม

๒. ปฏิบัติธรรม ปฏิบัติธรรมคือ การนำธรรมะมาปฏิบัติ และมีจิตเพ่งพินิจอยู่ในธรรมเสมอๆ ซึ่งเป็นการใช้เวลาที่ผ่านมาไปๆ ให้เป็นประโยชน์ การที่เราจะสามารถปฏิบัติธรรมได้ เราจะต้องมีการปริยัติธรรมมาก่อน ยิ่งเราเรียนรู้มากก็จะส่งผลต่อการปฏิบัติธรรมของเราไปด้วยแต่สิ่งสำคัญก็คือ เราต้องนำธรรมะที่ได้ศึกษาแล้วไปปฏิบัติด้วย มิฉะนั้นก็จะได้เพียงแต่รู้เฉยๆ ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ใดๆเลย ขั้นตอนของการปฏิบัติธรรมก็ขึ้นอยู่กับว่าใครมีความสามารถในการปฏิบัติได้เท่าใด

๓. ปฏิเวธธรรม ปฏิเวธธรรมคือ ผลที่ได้ตามการปฏิบัติ ก็หมายถึงการก่อให้เกิดการดับทุกข์ โดยขออธิบายถึงผลของการปฏิบัติดังนี้

๓.๑ กายวิเวก ความสงบวัดทางกาย มีความหมาย คือ ความสงบ ทั้งทางกาย วาจา และเนื่องมาถึงจิต จากภยเวรทั้งหลาย หรือจากบาปอกุศลทุจริตทั้งหลาย เช่นศีล ๕ เมื่อตั้งใจงดเว้นจากความประพฤติดีศีล ๕ ก็เป็นการรักษากกรรมทั้ง ทางกาย ทางวาจา และทางใจ ไม่ให้ก่อความเดือดร้อนทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น

๓.๒ จิตตวิเวก ความสงบสงัดทางจิต คือสงบจิตใจจากนิรณัมทั้งหลาย สงบสงัดจากกามฉันท คือ ความติดใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สิ่งน่าใคร่ น่าปรารถนา น่าพอใจทั้งหลาย แล้วก็สงบสงัดจากพยาบาท คือความกระหายทะนง ซึ่งเคียด โกรธแค้น ขัดเคือง มุ่งปองร้าย สงบสงัดจากถีนมิทธะ ความง่วงเหงาเคลิบเคลิ้ม สงบสงัดจากความฟุ้งซ่าน ราคานุใจ สงบสงัดจากความเคลือบแคลง สงสัยทั้งหลาย เมื่อจิตใจได้ความสงบสงัดดังนี้ ก็เป็นจิตตวิเวก

๓.๓ อุปวิเวก ความสงบสงัดจากกิเลสที่รบกวนจิตใจ เมื่อกล่าวโดยส่วนรวม ก็คือความสงบสงัดจากโลภโกรธหลง หรือราคะ ความติดใจยินดี โทสะความขัดเคืองประทุษร้ายใจตัวเอง โมหะ ความหลง สงบสงัดจากต้นหาความดิ้นรนทะยานอยากไปต่างๆ ดิ้นรนทะยานอยากไปในกามบ้าง ในภพความเป็นนั้นเป็นนี้บ้างในวิภพความไม่เป็นนั้นเป็นนี้บ้าง

สรุปในพระพุทธศาสนาสามารถแบ่งออกความรู้ได้สองประเภทความรู้ระดับโลกียะ และความรู้ระดับโลกุตระ สามารถแยกระบบการเรียนรู้ออกเป็น ๓ ขั้นตอน ๑. การรับรู้ ได้แก่ การเสวนาสัตบุรุษ และการฟังสัทธรรม ๒. การคิด ได้แก่ โยนิโสมนสิการ ๓. การปฏิบัติ ได้แก่ ธรรมานุธรรมปฏิบัติ ทั้งการรับรู้ การคิด และการปฏิบัติ เป็นบ่อเกิดแห่งปัญญาได้ ประกอบด้วยปัญญาที่เกิดจากการรับรู้ระดับฟังเรียกว่าสุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการคิดเรียกว่า จินตามยปัญญา และปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติเรียกว่าภาวนามยปัญญา

๒.๔ ความรู้ในทางพระพุทธศาสนา

ความรู้ในพระพุทธศาสนานั้นคือความรู้ทั่ว ความรู้เข้าใจชัดเจน กริยาที่รู้ชัด ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความใคร่ครวญ สามารถจำแนกเห็นถึงเหตุผล สิ่งใดดี สิ่งใดไม่ดี และสิ่งนั้นมีคุณหรือโทษ มีประโยชน์หรือมิใช่ประโยชน์ และยังสามารถที่จะจัดแจง จัดสรรและจัดการสิ่งต่าง ๆ ในระดับการดำรงชีพได้ ซึ่งมีการหลายประการด้วยกันที่เป็นความรู้ทางพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย

๒.๔.๑ ความรู้ระดับสัญญา

ความหมายสัญญาโดยศัพท์ (สัททณฺย) สัญญา หมายถึง สัญญา ความจำ ชื่อ นาม มีวิเคราะห์ว่า สณฺขานนฺติ เอตยาติ สณฺญา ธรรมชาติเป็นเครื่องจองจำ เครื่องช่วยจำ (ส บทหน้า ญา ธาตุ ในความหมายว่า รู้ กวี ปัจจัย แปลงนิคคหิตเป็น ลบ กวี เสีย)^{๒๕}

ความหมายสัญญาโดยเนื้อความ (อรรถณฺย) สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอกหยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า สัญญาขันธ์ สัญญา แปลว่า ความจำได้ ความหมายรู้ได้ หมายถึงระบบความจำที่สามารถจำคนจำสัตว์ สิ่งของ และเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้ เช่น จำสิ่งที่ได้เห็น จำเสียงที่ได้ยิน จำกลิ่นได้หอม จำรสที่ได้ลิ้ม หรือจำสิ่งในอดีตที่ผ่านมาได้ เป็นต้น^{๒๖}

ความรู้ระดับสัญญา หมายถึง ความจำได้หมายรู้อาการหรือลักษณะต่างๆ ของรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ความรู้ระดับสัญญาเกิดต่อเนื่องจากความรู้ระดับวิญญูณเกิดได้โดยอาศัยการเทียบเคียงประสบการณ์เดิม (ความรู้เดิม) กับความรู้ใหม่ที่รับเข้ามาทางทวารทั้ง ๖ แบ่งออกเป็น ๖ อย่าง ตามฐานแห่งการรับรู้ คือ

๑. ความจำได้หมายรู้รูป เรียกว่า รูปสัญญา
๒. ความจำได้หมายรู้เสียง เรียกว่า สัททสัญญา
๓. ความจำได้หมายรู้กลิ่น เรียกว่า คันธสัญญา
๔. ความจำได้หมายรู้รส เรียกว่า รสสัญญา

^{๒๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒/๑-๑๓.

^{๒๖} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดคำวัด, หน้า ๑๐๗๐.

๕. ความจำได้หมายรู้สัมผัสทางกาย เรียกว่า โภภะสัญญา

๖. ความจำได้หมายรู้อารมณ์ทางใจหรือความคิด เรียกว่า อัมมสัญญา^{๒๗}

ความรู้ระดับนี้ มีความสัมพันธ์กับความรู้ระดับวิญญาณอย่างใกล้ชิด เกิดต่อเนื่องและระยะใกล้เคียงกัน ความรู้ระดับสัญญาเป็นความรู้ใหม่ที่ผัสสะรับรู้เข้ามา เพื่อเปรียบเทียบกับความรู้ที่เป็นประสบการณ์เดิม (ความรู้ระดับวิญญาณ) ความรู้ระดับสัญญา เป็นความรู้ เพราะยังไม่สมบูรณ์ตามความหมาย เพราะความรู้ระดับนี้เป็นเพียงการรับรู้ที่ยังไม่มีการวิเคราะห์ สังเคราะห์ ตีความ คือสักแต่ว่ารู้ รู้ตามสภาพ ยังไม่ได้มีความเข้าใจ น่าจะเป็นเพียงบทบาทกระบวนการรับรู้เท่านั้น

๒.๔.๒ ความรู้ระดับวิญญาณ

ความหมายวิญญาณโดยศัพท์ (สัททณฺย) วิญญาณ แปลว่า วิญญาณ จิต ความรู้แจ้ง มีวิเคราะห์ว่า วิชาชาติติ วิญญาณธรรมชาติที่รู้แจ้ง (วิ บทหน้า ญา ธาตุในความหมายว่า รู้ ยุ ปัจจย ซ้อน ย แปลง ยุ เป็น อน น เป็น ณ)^{๒๘}

ความหมายวิญญาณโดยเนื้อความ (อรรถณฺย) วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอกหยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือใกล้ก็ตาม นี้ เรียกว่า วิญญาณชั้น

วิญญาณ หมายถึง ความรู้แจ้ง ได้แก่ธาตุรู้ (วิญญาณธาตุ) และระบบการรับรู้ของจิต หลังจากที่ได้สัมผัสกับอารมณ์หรือสิ่งที่มากระทบสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นระบบ การรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัส เช่นเมื่อตาได้สัมผัสกับรูปคือได้เห็นรูป เกิดการรับรู้ขึ้น การรับรู้ นั้นแหละคือสิ่งที่เรียกว่าวิญญาณ

ในสมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี พระองค์ตรัสสอนลักษณะชั้น ๕ แก่พระปัญจวัคคีย์โดยให้กำหนดรู้เห็น รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ โดยเป็นอนัตตา ก็เพราะรูปเป็นต้นเป็นอนัตตา บุคคลจึงไม่สามารถบังคับบัญชารูปเป็นต้นได้ว่า จงเป็นอย่างนี้ แต่อย่าเป็นอย่างนั้น^{๒๙}

มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกมีวิธีการสอนที่เป็นไปในสาวกโดยส่วนมากโดยนัยนี้ว่ารูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เวทนาไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา สัญญาไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นอนัตตา สังขารไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา และวิญญาณไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา^{๓๐}

มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก พระผู้มีพระภาคตรัสให้มองเห็น คุณ โทษ และการสลัดออกจากอุปาทานชั้นว่า

ภิกษุ สภาพที่สุขโสมนัสอาศัยรูปเกิดขึ้น นี่เป็นคุณในรูป สภาพที่รูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษในรูป ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในรูป นี่เป็นเครื่องสลัดออกจากรูปเป็นต้น

^{๒๗} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๕๔-๓๕๖.

^{๒๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒/๑-๑๓.

^{๒๙} ส. ข. (ไทย) ๑๗/๕๙/๔๔.

^{๓๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๓/๓๓๘.

สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสัญญา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสังขาร ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญาณเมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า “หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป”^{๓๑}

ขุททกนิกาย มหานิทเทส พระผู้มีพระภาคตรัสวิธีการกำหนดชั้น ๕ แก่พระภิกษุทั้งหลายมีใจความว่า

“สิ่งใดมิใช่ของพวกเธอ เธอทั้งหลายจงละสิ่งนั้นเสียเถิด สิ่งที่พวกเธอละได้แล้วนั้นแลจักมีเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขตลอดกาลนาน ภิกษุทั้งหลาย อะไรเล่ามิใช่ของพวกเธอภิกษุทั้งหลาย รูปมิใช่ของพวกเธอ เธอทั้งหลายจงละรูปล้นเสียเถิด รูปที่พวกเธอละได้แล้วนั้นแลจักมีเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข ตลอดกาลนาน เวทนา.. สัญญา... สังขาร.. วิญญาณมิใช่ของพวกเธอ เธอทั้งหลายจงละวิญญาณนั้นเสียเถิด วิญญาณที่พวกเธอละได้แล้วนั้นแล จักมีเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข ตลอดกาลนาน ภิกษุทั้งหลาย”^{๓๒}

สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค พระผู้มีพระภาคตรัสวิธีการกำหนดชั้น ๕ โดยความเป็นสิ่งไม่เที่ยงมีความว่า

“ภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลาย พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา”^{๓๓}

และในเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ พระองค์ก็ตรัสโดยนัยนี้เช่นกัน เมื่ออริยสาวกผู้ได้สดับรู้เห็น รู้ชัดอย่างนี้แล้ว ก็จะไม่มียกิจอื่นที่จะทำอย่างนี้อีกต่อไปอีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสวิธีการกำหนดชั้น ๕ โดยความเป็นทุกข์ก็มี ตรัสโดยความเป็นอนัตตาก็มี มีใจความว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นอนัตตา ให้กำหนดเห็นว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นหรือรู้ชัดอย่างนี้ด้วยปัญญาแล้ว ก็อย่างอื่นนอกจากนี้ที่จะต้องทำนั้นก็ไม่มีอีกต่อไป

อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต พระผู้มีพระภาคตรัสถึงชั้น ๕ โดยเป็นอนิจจสัญญาหมายความว่า รูปเป็นต้นไม่เที่ยง แก่พระอานนท์ จากนั้นพระอานนท์ไปบอกแก่พระคิริมานนท์ผู้กำลังอาพาธอยู่ในขณะนั้นมีใจความว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นสิ่งไม่เที่ยง ผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง โดยไม่ยึดถือด้วยอุปาทานในชั้น ๕ ความเป็นไปได้ที่อาพาธจักบรรเทาเบาคลายและหายไปโดยฉับพลัน^{๓๔}

^{๓๑} ส. ข. (ไทย) ๑๗/๒/๒๗.

^{๓๒} ขุ. ม. (ไทย) ๒๔/๑๘๖/๕๒๖.

^{๓๓} ส. ข. (ไทย) ๑๗/๑๖/๒๔.

^{๓๔} อง. ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๒๘.

ความรู้ระดับวิญญานนี้ เป็นความรู้แจ้งทางอารมณ์ซึ่งอายตนะภายในรับรู้อายตนะภายนอก โดยการรับรู้ผ่านทางสื่อ หรือเครื่องรับรู้โลกภายนอก ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เรียกว่า อายตนะ ๖ สิ่งที่เรารับรู้คือรูปร่างกับสี สิ่งที่เรารับรู้คือ เสียง สิ่งที่เรารับรู้คือกลิ่น สิ่งที่เรารับรู้คือรส สิ่งที่เรารับรู้คือสัมผัสความเย็น ร้อน อ่อน แข็ง สิ่งที่เรารับรู้คือธรรมารมณ์ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์เหล่านี้เรียกว่า อารมณ์ วิญญานมีการแบ่งได้เป็น ๖ อย่าง อายตนะและอารมณ์ที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๑. จักขุวิญญาน คือ การรับรู้ทางตาหรือการเห็น
๒. โสตวิญญาน คือ การรับรู้ทางหูหรือการได้ยิน
๓. ชานวิญญาน คือ การรับรู้ทางจมูกหรือการได้กลิ่น
๔. ชิวหาวิญญาน คือ การรับรู้ทางลิ้นหรือการได้ลิ้มรส
๕. กายวิญญาน คือ การรับรู้ทางกายหรือสัมผัสทางกาย
๖. มโนวิญญาน คือ การรับรู้ทางใจหรือการคิด

ความรู้ระดับวิญญานนี้ เป็นการรับรู้แบบจำเพาะ รู้เฉพาะบางสิ่ง เกิดขึ้นแบบง่าย ๆ และเพียงชั่วระยะเท่านั้น เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปหรือผ่านไปสู่อายตนะอื่น แต่ความรู้ระดับนี้จะเกิดขึ้นไม่ได้เลยถ้าขาดองค์ประกอบทั้ง ๓ ประการ คือ อายตนะภายใน อายตนะภายนอก (อารมณ์) และจิตทำหน้าที่โดยสัมพันธ์กัน ดังนั้น ความรู้ระดับวิญญาน เป็นเพียงการรับรู้ ที่สักว่าแต่รู้เท่านั้น

๒.๔.๓ ความรู้ระดับญาณ

ความรู้ระดับญาณนี้เป็นความรู้ระดับที่เป็นปัญญาขั้นโลกุตตระ และเป็นการหยั่งรู้ความจริงของสิ่งต่าง ๆ โดยตรง ในลักษณะของการอธิบายจำเป็นต้องทำความเข้าใจให้ลึกซึ้ง เพราะความรู้นี้เป็นสิ่งที่อยู่เหนือประสาทสัมผัสของมนุษย์ การอธิบายด้วยเหตุผลจะไม่อาจอธิบายได้ เพราะความรู้ระดับนี้อยู่เหนือเหตุผลที่จะอธิบายได้ด้วยตรรก แต่อธิบายได้ด้วยประสบการณ์ตรงของผู้ที่ได้ญาณขั้นนี้ เช่นพระอรหันต์ เป็นต้น การที่จะอธิบายด้วยวิธีใด หรือจะเกิดขึ้นด้วยวิธีใด อย่างไรก็ตาม ญาณที่ได้นั้นย่อมมีผลในระดับสูงสุดที่สามารถกำจัดกิเลสได้

ญาณที่จัดว่า เป็นยอดนั้นคือญาณของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นเหตุการณ์ของพระองค์นั้น เป็นการรู้เห็นที่ครบทั้ง ๓ ญาณ คือ

- ๑) สัจจญาณ ความรู้จริงในอริยสัจ ๔
- ๒) กิจจญาณ ความรู้ว่าควรจะทำอย่างไรในอริยสัจ ๔
- ๓) กตญาณ ความรู้ว่าได้ทำครบถ้วนแล้วในอริยสัจ ๔

ญาณ ๓ นี้ จัดได้ว่าเป็นการรู้ การปฏิบัติตาม และการได้รับผลครบถ้วน เป็นความรู้อย่างยิ่งยวดที่เรียกได้ว่า การตรัสรู้ หรือเรียกว่า สัมมาสัมโพธิญาณ

นอกจากนี้ในโพชฌังคสูตร ได้กล่าวถึง ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ญาณ ๓ ได้แก่

- ๑) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ การระลึกชาติ ได้แก่ ความเกิดของพระองค์และของสัตว์อื่นที่ผ่านมาในอดีตกาล

๒) จตุปบาทญาณ คือ การรู้กำหนดจุดและการเกิดของสัตว์ทั้งหลายว่า ย่อมมีความแตกต่างกัน ไม่มีใครเหมือนกัน ทั้งรูปร่างหน้าตา สถานะ ผพพรรณ สติปัญญา ความสามารถ รวมทั้ง อวัยวะและพฤติกรรมต่าง ๆ ที่แสดงออกมา ทั้งนี้เป็นเพราะกรรมทำให้เกิด และกรรมเป็นตัวจำแนกแบ่งชนชั้น ให้ประณีต ดี-เลว ต่างกัน

๓) อาสวกัณขญาณ คือ พระญาณที่ทำให้อาสวกิเลสหมดสิ้นไป เพราะกิเลสเหล่านี้เป็นสิ่งที่หมักหมมอยู่ภายในจิต คอยปรุงแต่งและกีดขวางไม่ให้มองเห็นความจริง กิเลสภายในใจนั้น เป็นการสะสมแบบข้ามภพข้ามชาติ แต่ละบุคคลจะมีมาก-น้อย จะแตกต่างกัน เมื่ออาสวกัณขญาณเกิดขึ้นก็จะกำจัด ทำลายกิเลสเหล่านี้ให้สิ้นไป สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า ที่มีปัญญาทรงรู้แจ้งในอริยสัจทั้ง ๔ ด้วยญาณทั้ง ๓ ตามลำดับคือ สัญญาณ กิจญาณ และกตญาณ

ในบรรดาญาณทั้ง ๓ นี้ เกิดขึ้นจากการปฏิบัติอย่างสมบูรณ์ในขั้นของศีล นำไปสู่การเกิดสมาธิ การเจริญสมาธิอย่างสมบูรณ์ ย่อมนำไปสู่ความพร้อมทางปัญญาที่สมบูรณ์ จนปรับจิตของตนเองได้ ญาณขั้นปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ที่เกิดขึ้นและสามารถตรวจสอบด้วยตนเองว่า “เมื่อจิตนั้นตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ไม่มีกิเลส ปราศจากกิเลสเป็นจิตอ่อนโยน พร้อมทั้งจะน้อมไปเพื่อรู้ชาติปางก่อน และเราก็ระลึกชาติปางก่อนได้” ตั้งแต่ ๑ ชาติเรื่อยไป

๒.๔.๔ ความรู้ระดับปัญญา

ปัญญาสามารถจำแนกได้ ๒ ประเภท ซึ่งมีหมวดหมู่ดังต่อไปนี้ คือ (๑) โลกียปัญญากับโลกุตตรปัญญา (๒) ปัญญาที่เกิดจากการกำหนดนามหรือรูป (๓) ปัญญาที่จำแนกตามเวทนาที่เกิดร่วมกัน และ (๔) ปัญญาขณะบรรลुरुธรรมที่จำแนกว่าเป็นขั้นแรกของการบรรลุหรือไม่ ต่อไปนี้

๑) โลกียปัญญากับโลกุตตรปัญญา

ปัญญาสามารถจำแนกเป็นโลกียปัญญากับโลกุตตรปัญญา โดยที่โลกียปัญญาเป็นปัญญาที่เกี่ยวกับทางโลกซึ่งรวมถึงปัญญาในการดำรงชีพ ตลอดจนปัญญาที่เกิดจากความตึงามและปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติภาวนา แต่ไม่รวมไปถึงปัญญาในขณะบรรลुरुธรรมที่เรียกจิตขณะบรรลุนั้นว่ามรรคจิตและผลจิต ส่วนโลกุตตรปัญญาเป็นปัญญาในขณะบรรลुरुธรรมดังกล่าว ปัญญาทั้ง ๒ ประเภทนี้มีชื่อเรียกอื่นอีกหลายชื่อเป็นคู่กัน แต่ยังคงมีความหมายเช่นเดียวกันกับคู่ของโลกียปัญญากับโลกุตตรปัญญา กล่าวคือ ปัญญาทั้งสองประเภทนี้มีอยู่หลายชื่อ คือ (๑.๑) โลกียปัญญา กับ โลกุตตรปัญญา (๑.๒) สาสวปัญญากับ อนาสวปัญญา (๑.๓) อาสววิปยุตตาสวปัญญากับ อาสววิปยุตตอนาสวปัญญา (๑.๔) สัญโญชนียปัญญากับ อสัญญโญชนียปัญญา (๑.๕) สัญโญชนวิปยุตตสัญญโญชนียปัญญากับ สัญโญชนวิปยุตตอสัญญโญชนียปัญญา (๑.๖) คันถนิยปัญญากับ อคันถนิยปัญญา (๑.๗) คันถวิปยุตตคันถนิยปัญญากับ คันถวิปยุตตอคันถนิยปัญญา (๑.๘) โขณนิยปัญญากับ โอนณนิยปัญญา (๑.๙) โขหวิปยุตตโชนนิยปัญญากับ โชนวิปยุตตอโชนนิยปัญญา (๑.๑๐) โยคนิยปัญญากับ อโยคนิยปัญญา (๑.๑๑) โยควิปยุตตโยคนิยปัญญากับ โยควิปยุตตอโยคนิยปัญญา (๑.๑๒) นีวรณียปัญญากับ อนีวรณียปัญญา (๑.๑๓) นีวรณวิปยุตตนีวรณียปัญญากับ นีวรณวิปยุตตอเนีวรณียปัญญา (๑.๑๔) ปราหมัณฐปัญญากับ อปราหมัณฐปัญญา (๑.๑๕) ปรามาสววิปยุตตปราหมัณฐปัญญากับ ปรามาสววิปยุตตอปราหมัณฐปัญญา (๑.๑๖) อุปาทานิยปัญญากับ อนุปาทานิยปัญญา

(๑.๑๗) อุปาทานวิปยุตตอุปทานิยปัญญา กับ อุปาทานวิปยุตตอนุปาทานิยปัญญา (๑.๑๘) สังกิเลสิกปัญญา กับ อสังกิเลสิกปัญญา (๑.๑๙) กิเลส วิปยุตตสังกิเลสิกปัญญา กับกิเลสวิปยุตตอสังกิเลสิกปัญญา (๑.๒๐) ปริยาป็นนปัญญา กับ อปริยาป็นนปัญญา^{๓๕}

๒) ปัญญาที่เกิดจากการกำหนดนามหรือรูป

เมื่อนำปัญญามาจำแนกด้วยลักษณะการเกิดของปัญญาว่าเกิดมาจากการกำหนดรู้นามหรือรูป จะสามารถจำแนกได้ ๒ ประการ ซึ่งมีหมวดหมู่ดังต่อไปนี้ ได้แก่ (๒.๑)นามวรัฏฐาปนปัญญา หมายถึง ปัญญาที่เกิดขึ้นจากการกำหนดรู้นาม คือ เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาน (๒.๒) รูปวรัฏฐาปนปัญญา หมายถึง ปัญญาที่เกิดขึ้นจากการกำหนดรู้ในรูป ซึ่งรวมไปถึงการกำหนดรูปร่างกายว่าอยู่ใน อิริยบทใด ยืน เดิน นั่ง หรือนอน^{๓๖}

๓) ปัญญาที่จำแนกตามเวทนาที่เกิดขึ้นร่วมกัน

เมื่อนำปัญญามาจำแนกด้วยเวทนาที่เกิดขึ้นร่วมกันจะสามารถจำแนกได้ ๒ ประเภท ซึ่งมีหมวดหมู่ดังต่อไปนี้ ได้แก่ (๓.๑) โสมนัสสสทคตปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดขึ้นร่วมกับความสุขใจ (๓.๒) อุpekขาสทคตปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดขึ้นร่วมกับความรู้สึกเฉยๆ

ตัวอย่างเช่น พระวักกलि คิดฆ่าตัวตาย ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงติดตามดูการกระทำตลอดเวลา เมื่อเห็นว่าจะฆ่าตัวตายจริงๆ พระองค์จึงตรัสเรียกชื่อ “วักกलि” ทำให้พระวักกलि เกิดความดีใจว่า พระพุทธเจ้าตรัสเรียก ความน้อยใจแต่แรกหายไปเกิดปิติมาแทนที่ และหลังจากที่ได้ฟังพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า พระวักกलिได้เกิดความปราโมทย์ และความอบอุ่นใจมีกำลังเจริญวิปัสสนาจนเกิดความรู้แจ้งบรรลอรหัตผล

จากตัวอย่างนี้ แม้จะยากที่จะระบุว่า การบรรลุธรรมของพระวักกลินี้เป็นปัญญาที่เกิดขึ้นพร้อมกับความสุขใจหรือความรู้สึกเฉยๆ แต่ก่อนหน้าที่จะบรรลุธรรม คือ ขณะหลังจากที่ได้ฟังพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า พระวักกलिได้เกิดความปราโมทย์ และความอบอุ่นใจมีกำลังเจริญวิปัสสนานั้น ผู้วิจัยเห็นว่า ในขณะที่กล่าว พระวักกलिมีปัญญาเกิดขึ้นในระดับหนึ่งแล้วมิฉะนั้นการมุ่งที่จะเจริญวิปัสสนาย่อมไม่สามารถมีได้ นอกจากนี้ ความปราโมทย์ที่ปรากฏขึ้นในขณะนั้นย่อมมีความสุขใจเกิดร่วมอยู่ด้วย ดังนั้นในขณะที่กล่าวมีปัญญาเกิดขึ้นร่วมกับความสุขใจซึ่งปัญญานี้เรียกว่า “โสมนัสสสทคตปัญญา”^{๓๗}

ความสำคัญของความรู้ ปัญญานี้เป็นธรรมข้อสำคัญ แม้ในทางปฏิบัติ ก็มุ่งปฏิบัติให้เกิดปัญญาในธรรมเป็นข้อสำคัญ เช่น ในสิกขา ๓ ก็มี ปัญญาสิกขา เป็นข้อสูงสุด ในธรรมา ๒ ก็มี วิปัสสนาธรรมา เป็นข้อสูงสุด เพราะการปฏิบัติทุกอย่างถ้าขาดการปฏิบัติให้เกิดปัญญาก็เหมือนอย่างการเดินไปโดยไม่ลืมหัด ไม่มีความรู้ ความเห็นอะไรเกิดขึ้น แต่ว่า คำว่า ปัญญานี้ ได้มีความหมายที่ใช้กัน ทั้งในทางรู้ผิด ทั้งในทางรู้ถูก เมื่อเป็นความรู้ถูก เรียกว่า สัมมาปัญญา หรือสัมปปัญญา ความรู้ถูกต้อง มิฉลปัญญา คือมิฉลปัญญา รู้ผิด ทางพุทธศาสนาต้องการให้ ละมิฉลปัญญา แต่ปฏิบัติให้ได้สัมปปัญญา ปัญญาคือความรู้ถูกต้อง ก็แหละความรู้นี้เป็นธรรมชาติของจิตของทุกคน เพราะ

^{๓๕} อก.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒/๕๗-๕๘.

^{๓๖} วิสุทธิ. (ไทย) ๔๒๖/๗๓๔

^{๓๗} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๗-๑๖๓.

ทุกคนนั้นมีจิตซึ่งเป็น วิญญาณธาตุ คือ ธาตุรู้ คือย่อมรู้อะไรก็ได้ แต่ว่าธาตุรู้ของจิตนี้ เมื่อยังมีอวิชชา คือความไม่รู้อันหมายความว่าความไม่รู้จริงประกอบอยู่ ก็ทำให้จิตซึ่งเป็นธาตุรู้นี้เป็นความรู้ผิด เพราะฉะนั้น จิตซึ่งเป็นธาตุรู้นี้เป็นความรู้ผิด เพราะฉะนั้นจิต ซึ่งเป็นธาตุรู้อันประกอบด้วยอวิชชา และเมื่ออวิชชาแสดงออกมา จึงทำให้ความรู้ผิดเป็นความรู้หลงอันเรียกว่า โมหะคือความหลง เพราะที่เรียกว่าโมหะคือความหลงนั้น ก็ต้องมีความรู้อยู่เหมือนกัน ไม่ใช่ไม่รู้แต่ว่าเป็นความรู้ผิด รู้ที่ถือเอาผิด จึงเรียกว่าเป็นความหลง ก็คือเป็นความรู้หลงหรือความรู้ผิดนั่นเอง

ความรู้ที่บุคคลและสัตว์ดิรัจฉานได้รับกันอยู่เหมือนกันก็คือความรู้ทางอายตนะ สำหรับคนนั้นมีอายตนะที่เป็นภายในสำหรับต่อให้จิตซึ่งเป็นธาตุรู้ออกมารู้อะไรก็ได้ ๖ ทาง จึงเรียกว่าทวารทั้ง ๖ อันได้แก่ จักขุทวาร ทวารตา คือทางตา โสตทวาร ทวารหูคือทางหู ฆานทวาร คือทางจมูก ชิวหาทวาร คือทางลิ้น กายทวาร คือทางกาย และมโนทวาร คือทางใจอันได้แก่มนะ ซึ่งมโนทวารคือทางใจนี้ ในบัดนี้บางท่านได้มีความเห็นว่าได้แก่มนะสมอง แต่ในทางพระพุทธศาสนานั้นได้แสดงไว้ในด้านของความรู้ซึ่งเป็นหลักการ และก็ยังนับว่าตั้งอยู่ในระหว่าง รูป และ นาม เพราะว่า เป็นสื่อสำคัญที่จะให้รูปนั้นได้เกิดเป็นความรู้ซึ่งเป็นนามธรรมขึ้นมา ถ้าไม่มีมนะเป็นสื่อกลางอยู่ รูปธรรมก็ไม่อาจก่อให้เกิดนามธรรมได้ ดังเช่น ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ทั้ง ๕ นี้เป็นรูปทั้งหมด ส่วนเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณซึ่งแสดงไว้ในขันธ ๕ นี้เป็นนาม

มโนเป็นตัวเชื่อมระหว่างรูปและนาม รูปกับนามนี้จะมาต่อกันเข้าได้ สัมพันธ์กันได้ ก็ด้วยมโนเป็นสื่อ สำหรับที่จะทำให้จิตซึ่งเป็นธาตุรู้ออกมาอาศัยมโน รับรู้เรื่องราวทางตา เรื่องเสียงทางหู เรื่องกลิ่นทางจมูก เรื่องรสทางลิ้น เรื่องสิ่งถูกต้องทางกาย และเรื่องของเรื่องเหล่านี้ทางมโนคือใจเอง เพราะฉะนั้น จึงมีแสดงว่า ในการที่ตาจะมองเห็น หูจะได้ยิน และจมูกลิ้นกายจะได้ทราบ ก็ต้องมโนคือใจนี้เข้าไปประกอบอยู่ด้วย ในขณะที่เห็น ในขณะที่ได้ยิน ในขณะที่ได้ทราบนั้น หรืออีกอย่างหนึ่ง จะต้องเข้าไปประกอบด้วย จักขุประสาท โสตประสาท ฆานประสาท ชิวหาประสาทและกายประสาท ซึ่งเป็นที่ ๕ นั้นด้วย จึงจะทำให้เกิดการมองเห็น เกิดการได้ยิน เกิดการได้ทราบ เป็นต้น ทางทวารทั้ง ๕ นั้นแม้ปราศจากทวารทั้ง ๕ นั้น ตัวมโนเองซึ่งเป็นข้อที่ ๖ นั้น ก็คิดรู้อะไรต่ออะไร มีเรื่องรูปเป็นต้นที่ประสบพบผ่านมาแล้วได้ เช่นเมื่อไปเห็นรูปอะไรมาเมื่อเข้าวันนี้ มาบัดนี้ก็นึกถึงรูปที่เห็นเมื่อเข้านั้นได้โดยไม่ต้องอาศัยตาในปัจจุบัน ดังนี้เป็นวินัยของมโนเอง

จิตใจเทียบกับระบบมันสมอง การที่มโนต้องเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยทุกทางดังนี้ ก็ไปตรงกับแผนที่ของมันสมอง รูปที่ตาเห็นนั้นก็ไปกระทบประสาทตา แล้วก็ต้องเข้าไปกระทบประสาทที่เป็นมันสมองส่วนหนึ่ง สำหรับรับสิ่งที่เข้าไปทางประสาทตานั่น ต้องมี ๒ อย่างและอันนี้แหละที่ท่านผู้ศึกษาอัมมะบางท่านเห็นว่า มโนเป็นมันสมอง ก็หมายถึงมันสมองส่วนนั้น แต่ว่าการจะเทียบกับอวัยวะร่างกายนั้น พุทธศาสนานั้นได้แสดงเอาสิ่งที่เป็นปรากฏการณ์ของจิตใจเป็นสำคัญ เมื่อ

ปรากฏการณ์ทางจิตใจได้ปรากฏว่ามีมโนอีกอันหนึ่งมาประกอบอยู่ดังนี้ จึงได้แสดงเอาไว้ ก็เป็นอันว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้เกี่ยวกับเรื่องวิจิตใจไว้อย่างถูกต้องและมาตรงกับระบบมันสมองในปัจจุบัน

วิจิตใจดังที่กล่าวมาถึงมโนนี้ สามารถที่จะพิสูจน์ได้ว่า ในเวลาที่ประสาททำหน้าที่อยู่ จะต้องมโนเข้าไปประกอบด้วย จึงจะทำให้การปฏิบัติหน้าที่ของประสาทนั้นเสร็จ เช่น ตา ก็สำเร็จ เป็นการเห็นรูปดังกล่าวมาแล้วถ้าไม่มีมโนเข้าไปประกอบแล้วตาเห็นรูปจริง แต่ก็เหมือนกับไม่เห็นถ้าไม่มีมโนเข้าไปเกี่ยว เสียงที่พูดนั้นก็เหมือนกัน หูฟังคือประสาทหูกระทบเสียงแต่จะต้องมโนเข้าไป เกี่ยวด้วยจึงจะได้ยินเสียง ดังเช่นที่กำลังพูดอยู่นี้ ถ้ามโนคือใจของผู้ฟังไม่ตั้งใจฟังไปพร้อมกับหู คือส่งใจไปคิดถึงเรื่องอื่น เมื่อส่งใจไปคิดถึงเรื่องอื่นเมื่อใด หูกับดับเมื่อนั้น คือฟังไม่ได้ยิน

ต่อเมื่อส่งใจมาพร้อมกับหูด้วย จึงจะได้ยินทุกถ้อยคำ ถ้ามโนคือใจของตนเองนั้นออกไป เมื่อใดหูกับดับเมื่อนั้น ไม่ได้ยินเสียงที่พูดนี้ หากจะถามว่าการที่ไม่ได้ยินนั้น เป็นเพราะหูหนวกหรือไม่ ก็ตอบได้ว่าไม่ใช่เพราะหูหนวก ประสาทหูยังดี เสียงที่พูดอยู่นี้กับหูก็ยังกระทบกับประสาทหูนั้นรับเสียงได้ แต่เพราะมโนคือใจ คือไม่ได้ตั้งใจฟัง ใจไม่ฟังด้วย เพราะฉะนั้น หูกับดับ ต้องมโนคือใจ คือตั้งใจฟังด้วย หูจึงใช้ได้คือได้ยินเสียงและทราบเรื่อง ทางตา ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายก็เช่นเดียวกัน ต้องมโนคือใจ คือต้องมีความตั้งใจเข้าไปประกอบอยู่ ในการดูอะไร ถ้าไม่มีใจเข้าไป ประกอบอยู่ ตาแม้จะตาดี ไม่บอด ก็เหมือนตาบอดไม่เห็น จมูกก็เหมือนลิ้น ลิ้นก็เหมือนกัน กายก็เหมือนกัน ต้องมโนคือใจเข้าไปประกอบด้วย

ฉะนั้น ตัวมโนนี้จึงเป็นตัวเชื่อมในระหว่างรูปและนาม ถ้าหากว่าไม่มีมโนเป็นตัวเชื่อม แล้ว รูปกับนามก็ต่อกันไม่ได้ ก็ไม่สำเร็จประโยชน์คือใช้ไม่ได้ ต่อเมื่อมโนเข้าไปประกอบ ประสาทต่างๆ นั้นจึงใช้ได้และก่อให้เกิดนามธรรม เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร เป็นวิญญาณ ในอารมณ์นั้นๆ คือในเรื่องนั้นๆ เพราะฉะนั้น จึงต้องมีมโนอยู่ดังนี้

ความรู้ทางอายตนะไม่ใช่ตัวปัญญา จิตซึ่งเป็น ธาตุรู้ นี้ ก็ออกรู้เรื่องต่างๆ เรื่องรูป เรื่องเสียง เรื่องกลิ่น เรื่องรส เรื่องโผฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้องอยู่โดยปกติ สัตว์ดิรัจฉานก็มีอายตนะ มนุษย์ก็มีอายตนะสัตว์ก็มองเห็นอะไรได้ ได้ยินอะไรได้ มนุษย์ก็มีตามีหูที่เห็นที่ได้ยินอะไรได้ และก็มีความรู้อายตนะดังกล่าวนี้ด้วยกัน บางอย่างสัตว์มีความรู้ทางอายตนะยิ่งกว่าคน หรือดีกว่าคนในบางอย่าง ในบางอย่างคนมีอายตนะที่ให้อะไรยิ่งกว่าสัตว์ดิรัจฉาน แต่ว่าความรู้ทางอายตนะดังที่กล่าวมานี้ เป็นความรู้ที่เป็นไปตามธรรมชาติธรรมดา ยังไม่เรียกว่าเป็นตัวปัญญา มนุษย์นั้นเป็นสัตว์โลกที่ได้รับนับถือว่ามีพื้นปัญญาแต่กำเนิด เรียกว่า สขาคติปัญญา^{๓๘} ปัญญาที่มาพร้อมกับชาติ เพราะความเกิดมาเป็นมนุษย์นี้ เกิดมาได้ด้วยอำนาจของกุศลธรรม กรรมที่เป็นกุศล คือเป็นกรรมที่กระทำด้วยความฉลาดกุศลแปลว่ากิจของคนฉลาด แต่ก็เป็นอย่างอื่นได้อีก เพราะฉะนั้นเมื่อมีกุศลอันเป็นกิจของคนฉลาด ก็แปลว่าเป็นกรรมของคนมีปัญญานำให้เกิดมาเป็นมนุษย์ จึงได้มีปัญญาที่เป็นตัว

^{๓๘} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุง), หน้า ๑๒๘:

ความฉลาดอันสูงยิ่งกว่าความรู้ทางอายตนะนี้มาแต่กำเนิด เพราะฉะนั้นมนุษย์เราจึงปัญญาที่เป็นตัวความรู้ทั่วถึง ที่เป็นตัวความฉลาดติดมาแต่กำเนิด มีความรู้ถึงสัจจะคือความจริงของโลกในเรื่องต่างๆ และสามารถที่จะนำพัฒนาให้เกิดความเจริญขึ้นทั้งทางร่างกาย ทั้งทางจิตใจ ต่างจากสัตว์ดิรัจฉานเป็นอันมาก ที่ก็มีความรู้ทางอายตนะอยู่ด้วยกันบางอย่างสัตว์มีความรู้ทางอายตนะดียิ่งกว่าคน สัตว์บางชนิดสามารถที่จะเห็นอะไรในกลางคืน ในความมืดได้ดียิ่งกว่าคน สามารถที่จะได้สัมผัสทางกายอะไรได้ดียิ่งกว่าคนดังนี้เป็นต้น แต่ว่าทำไมสัตว์ดิรัจฉานจึงได้มีภาวะอยู่เช่นนั้น ตั้งแต่ติดดาบรรพมาอย่างไร เดียวนี้ก็เป็นอย่างนั้น ไม่มีความเจริญขึ้นในทางร่างกายและทางจิตใจขึ้นมากมาย ทั้งนี้ก็เพราะมีตัวปัญญาที่เป็นพื้นอยู่ และก็มาประกอบสังสมปัญญาที่เป็นความรู้เข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริงนี้ให้มากขึ้นๆ พัฒนามาโดยลำดับ ทางให้เกิดปัญญาความรู้ที่เป็นตัวปัญญาที่พัฒนามาโดยลำดับนี้ ก็อาศัยความรู้ทางอายตนะนี้แหละมาประกอบกระทำการปฏิบัติปลูกปัญญาต่างๆ ด้วยวิธีที่ทางพุทธศาสนาได้ย่อลงเป็น ๓ คือ

๑. ทางสุตะ คือทางฟัง หมายถึงทั้งการอ่าน และหมายรวมทั้งการที่ทราบทางอายตนะอย่างอื่น อันการฟังนั้นได้ทางหูอ่านได้ทางตา การทราบนอกจากนี้ก็ได้ทางจมูกทางลิ้นทางกายอาศัยทางทั้ง ๕ นี้เสริมความรู้ให้มากขึ้น แต่ว่าทางเสริมความรู้เหล่านี้ครั้งโบราณไม่มีตัวหนังสือ ก็ต้องอาศัยหู อาศัยฟังทางหู เป็นข้อสำคัญ จึงได้ยกเอาสุตะคือการสดับฟังขึ้นมาเป็นทางให้เกิดปัญญา และปัญญาที่ได้จากการฟัง อันรวมทั้งการอ่านและการทราบทางจมูกทางลิ้นทางกายเหล่านี้ ก็รวมเรียกว่า สุตมัยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการสดับ

๒. ทางจินตา คือความคิด คิดค้นพิจารณาจับเหตุจับผลที่ถูกต้อง เรียกว่า จินตา ก็เป็นทางให้เกิดปัญญา เรียกว่าจินตปัญญา ปัญญาที่เกิดทางจินตา คือความคิดพินิจพิจารณา และยังต้องอาศัยการประกอบกระทำ ทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น อันเรียกว่า

๓. ทางภาวนา ที่แปลว่า การกระทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นได้แก่ภาคปฏิบัติ ปัญญาที่ได้ทางนี้เรียกว่า ภาวนามัยปัญญาปัญญาที่เกิดจากภาวนา การปฏิบัติทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ทางพุทธศาสนาได้ตรัสแสดงปัญญาไว้ ๓ ทางดังนี้แต่ก็พึงทราบทั่ว ทั้ง ๓ ทางเหล่านั้นนั้น คือตัวสุตะ การสดับฟัง จินตา ตัวความพินิจพิจารณา กับภาวนา การปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นนั้น เป็นทางให้เกิดปัญญา แต่ไม่ใช่ตัวปัญญา

ปัญญาที่แท้จริงคือรู้ทั่วถึงสัจจะ ตัวปัญญาที่เป็น ปัญญาที่แท้จริง นั้น จะต้องเป็นปัญญาที่รู้ทั่วถึงสัจจะคือความจริง ตามเหตุและผล หรือรู้ทั่วถึงเหตุผลตามความเป็นจริง คือว่าปัญญาต้องรวมกับสัจจะคือความจริงเป็นความรู้จริง รู้จริง รู้ถูกต้อง จับเหตุผลได้จริงได้ถูกต้องในสิ่งอันใด สิ่งอันนั้นเป็นปัญญา เพราะฉะนั้น ปัญญาทั้งสามจะจึงต้องประกอบกันเป็นความรู้ทั่วถึงจริงหรือเป็นความรู้จริง จึงจะเป็นตัวปัญญา ความรู้ทางอายตนะนั้น เหมือนดังที่สัตว์ดิรัจฉานมีอยู่และที่คนก็มีอยู่ด้วยกันนั้น เป็นความรู้ที่ยังไม่ให้ความจริงโดยแท้จริง แต่เป็นทางให้เกิดปัญญาที่เป็นความรู้จริงได้ เช่นว่าเมื่อ

มองดูด้วยตาไปตามถนน คือเมื่อยืนกลางถนน และเมื่อมองดูไปสุดตา จะเห็นว่าถนนนั้นเล็กเข้ามาทุกที จนถึง ๒ ข้าง ถนนนั้นรวมเข้ามาเป็นเส้นเดียว เมื่อเรามองสิ่งที่ห่างออกไปจากสายตา จะเห็นว่าเล็กเข้าทุกที เช่นว่าเห็นดวงจันทร์ดวงอาทิตย์เป็นวงกลม เล็กไม่โตนัก เห็นดวงดาวที่มีอยู่บนท้องฟ้ายิ่งเล็กเข้าไปอีก เพราะเหตุว่ามีขอบเขตของตาและหู เช่น ตาก็ดูได้เห็นชัดเจน และก็เห็นใกล้เคียงกับความเป็นจริงในรูปร่างสัณฐานในเมื่ออยู่ใกล้ แต่เมื่อไกลออกไปแล้วจะเห็นไม่ชัด และสิ่งที่ใหญ่ก็จะเห็นเล็กเข้าๆ จนเห็นเล็กที่สุด

แต่ความจริงนั้นถนนไม่ได้เล็กเข้าอย่างนั้น ถนนก็ยังคงเป็นถนนอยู่ตามเดิมนั้นแหละ แต่ตาคนเห็นอย่างนั้น เพราะฉะนั้น จึงเชื่อตาไม่ได้ เมื่อตาเห็นอย่างนั้น จะบอกว่าถนนสายนี้สายนี้ตรงที่ยืนอยู่นั้นโต แต่ว่าข้างหน้านั้นเล็กเข้าๆ ทุกที จะไปเชื่อตาอย่างนี้ไม่ได้ หูก็เหมือนกันจะไปเชื่อหูก็ได้ ยิ่งไปมีความยึดถือ มีสมมติบัญญัติเข้ามาอีกก็ยิ่งทำให้เกิดความเข้าใจผิดในเรื่องเสียงอีกเป็นอันมาก ดังคนเราได้ยินเสียงลมพัด ก็ไม่รู้สีกว่าอะไร เป็นลมพัดอู้ อู้อูมา แต่ว่าถ้าได้ยินเสียงคนพูด ถ้าเป็นแจ๊ กพูด หรือว่าฝรั่งพูดที่เราไม่รู้ ภาษาของเขา เราก็ไม่รู้อะไร ก็เฉยๆ แต่ว่าถ้าได้ฟังคนไทยพูดที่รู้ภาษากัน หรือคนพูดภาษาอื่นที่รู้ภาษากันแล้ว ก็รู้ว่าเขาพูดนิทานบ้าง เขาพูดสรรเสริญบ้าง เขาพูดเรื่องนั้นบ้าง เรื่องนี้บ้างใจก็เลยไปยึดถือในเสียงซึ่งปรากฏออกมาเป็นภาษา แล้วก็สมมติมีบัญญัติเป็นโน่นเป็นนี่อะไรต่างๆ ตามที่โลกได้บัญญัติกันขึ้นจึงได้มีความเข้าใจผิดในเสียงนั้นว่าเป็นอย่างนั้น ก็เขายึดถือกันอย่างนั้นก็ต้องยึดถือในเสียงนั้นว่าเป็นอย่างนั้น ก็เขายึดถือกันอย่างนั้นก็ต้องยึดถือไปตามกัน ไม่สบายใจบ้าง เพราะว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นสิ่งที่สมมติบัญญัติกันขึ้น ก็ไม่ต่างอะไรกับเสียงลมที่พัดอู้อูมาที่ฟังแล้วก็ไม่รู้ว่าเป็นอะไร ก็ไม่เป็นไร

ปัญญาในอริยสัจเป็นปัญญาสูงสุด นอกจากนี้อะไรอื่นๆ อีกมาก ตลอดจนถึงความคิดทางใจที่เกิดขึ้นจากการที่ได้เห็นได้ยินนั้น ก็เป็นไปต่างๆ ซึ่งก็ถูกบ้างไม่ถูกบ้าง หรือว่าผิดมากถูกน้อยอะไรเหล่านั้นเป็นต้น ก็ขาดปัญญาที่เป็นความรู้จริงดังกล่าวนั้นนั่นเอง เพราะฉะนั้น คนเราจึงได้มีความฉลาดที่รู้จักใช้ความรู้ทางตาทางหูนี้เองมาพัฒนาขึ้นให้เป็นความรู้ที่เข้าถึงความจริงขึ้นได้โดยลำดับ คือรู้จักว่าอำนาจของตาของหูเป็นต้นนี้มีขอบเขตอย่างไร และสิ่งที่ตาเห็นนั้นเช่นว่าเห็นถนนตรงที่ยืนอยู่ใหญ่ข้างหน้าเล็กเห็นดวงเดือนดวงตะวันเล็ก ดาวยิ่งเล็กขึ้นไปอีกนั้น ความจริงนั้นไม่ใช่อย่างนั้น ดวงอาทิตย์นักวิทยาศาสตร์บัดนี้ ก็พบว่าใหญ่ยิ่งกว่าโลก ดวงดาวต่างๆ ก็ต่างว่าเป็นดวงอาทิตย์บ้าง เป็นดาวบริวารต่างๆ บ้างเป็นต้น ซึ่งล้วนแต่ใหญ่โตทั้งนั้น ไม่ใช่เล็กอย่างนั้น นี่อาศัยความรู้ที่เกิดจินตนาการดูการเห็นนั้นแหละมาคิดพิจารณา และก็เอามาพิสูจน์ทดลองต่างๆ เป็นภาคปฏิบัติ จนถึงกับจับได้ คือจับสัจจะคือความจริงได้ เป็นขั้นๆ เป็นตอนๆ ขึ้นมา จึงมีความรู้ที่พัฒนาขึ้นมาจนถึงปัจจุบัน ^{๓๙}

^{๓๙} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, **ปัญญาในพระพุทธศาสนา : ลานธรรมจัน**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย , ๒๕๔๖), หน้า ๑๘

พระพุทธเจ้าเองก็ทรงพัฒนาความรู้ดังกล่าวนี้แหละขึ้นมาเป็นบารมี คือเป็นความรู้ที่ถูกต้องขึ้นโดยลำดับ จนถึงได้ตรัสอริยสัจ ๔ ทำทุกขให้สิ้นไป เป็นอันว่าได้ทรงพัฒนาความรู้ทางจิตใจขึ้นมาจนถึงที่สุด ส่วนในทางก็มีการพัฒนาความรู้ขึ้นมาอีกมากมายดังที่ปรากฏนี้ ทั้งในด้านสร้างทั้งในด้านทำลายแต่ความรู้ของพระพุทธเจ้าที่ปัญญาบารมีนั้น เป็นความรู้ที่ยิ่งไปกว่าความรู้ในทางโลกนี้ เพราะเหตุว่ามีความรู้ในอริยสัจ ๔ ซึ่งทรงรู้จักเหตุผลในด้านเป็นทุกข์ ทรงรู้เหตุผลในด้านความดับทุกข์ ส่วนในทางโลกนั้นมีความรู้เหตุผลในด้านสร้าง ในด้านทุกข์ไม่ได้มุ่งถึงความดับทุกข์ เพราะฉะนั้นจึงได้มีการสร้างกันทั้งในด้านเกื้อกูล ทั้งในด้านทำลายดังที่ปรากฏอยู่ แต่พระพุทธเจ้านั้นทรงตรัสรู้ถึงว่า ความรู้ในทางโลกนั้นจะมากเท่าไรก็ตามแต่ก็ยังเป็นไปในด้านก่อทุกข์อยู่ร่ำไป เพราะยังดับตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากไม่ได้

เมื่อดับตัณหาได้จึงดับทุกข์ได้เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสรู้ทั้งในด้านทุกข์ ทั้งในด้านดับทุกข์ ซึ่งเป็นปัญญาในอริยสัจอันนับว่า เป็นปัญญาสูงสุด อันนี้ก็เป็นผลจากปัญญาบารมีที่ทรงได้บำเพ็ญมาโดยลำดับนั่นเอง ^{๔๐}

ฉะนั้น จึงจำเป็นต้องมีศาสนาสำหรับเป็นเครื่องสั่งสอนอบรม คือ เป็นเครื่องปกครองอบรมจิตใจนี้นั่นเอง และปัญญาก็เป็นข้อสำคัญที่กำลังกล่าวถึงอยู่นี้ เพราะว่าเมื่อได้ปัญญารู้เหตุผลใช้เหตุใช้ผล ก็ย่อมจะเป็นไปในทางที่ดี เป็นไปในทางที่เจริญ ถ้าไม่ใช่ปัญญาก็เป็นไปในทางที่เสื่อม ที่กล่าวดังนี้ก็หมายความว่าปัญญารู้เหตุรู้ผลและใช้เหตุใช้ผลนั้น ก็คือรู้เหตุผลอันถูกต้อง รู้เหตุผลที่เป็นตัวความจริง ใช้เหตุใช้ผลนั้นก็หมายความว่าใช้เหตุผลที่ถูกต้อง และปัญญาที่รู้หรือใช้เหตุ ผลที่ถูกต้องนี้ก็ไม่ใช่ว่าจะพึงได้จากโรงเรียนโดยตรง หรือจากการอบรมต่างๆ โดยตรงแต่เกิดจากตัวเองที่จะต้องมึสติคือความสำรวม จะต้องมึจิตตั้งเพื่อที่ฟังเพื่อที่จะรู้อันเป็นสมำธิดังในเหตุการณ์ทั้งหลายที่ประสบ เมื่อเป็นดังนี้ ความรู้ที่เป็นตัวปัญญาจะผุดขึ้นมา เหมือนเช่นการเข้าโรงเรียน เรียนวิชาความรู้ต่างๆ หรือแม้การฟังธรรม การเรียนธรรมในโรงเรียนหรือแม้ว่าการฟังธรรมบรรยายที่สอนก็เหมือนกัน ตั้งจิตฟังก็ได้ปัญญาคือความรู้ในธรรม แต่เป็นความรู้ในขั้นปริยัติที่รู้จำรู้เข้าใจแต่อาจจะไม่ใช่ตัวปัญญาที่รู้ถึงเหตุจริงผลดังที่กล่าวมานั้น ยังไม่ใช่ก็ได้ แต่ว่ารู้จำรู้เข้าใจ จึงเป็นปัญญาในขั้นปริยัติ

ปัญญาที่รู้จริงถึงเหตุถึงผลต้องเป็นปัญญาที่มีลักษณะอีกอย่างหนึ่ง คือ จะต้องละได้เว้นได้เป็นประการสำคัญดังจะมีตัวอย่างเล่าให้ฟังต่อไป เช่น ฟังเรื่องศีล ๕ แล้วรู้จำและเข้าใจ ศีล ๕ ^{๔๑} ก็ได้แก่ เว้นจากการฆ่า เว้นจากการลัก เว้นจากความประพฤติดิฉินในกาม เว้นจากการพูดเท็จ และเว้นจากการดื่มน้ำเมา ฟังแล้วรู้ เข้าใจและจำได้ เพราะเคยฟังมานานักหนาตามที่พ่อแม่สั่งสอนตั้งแต่เป็นเด็กว่า นี่ดีควรทำ นี่ชั่วอย่าทำ แล้วฟังคำสอนทางศาสนาว่าอะไรเป็นบาป อะไรเป็นบุญ ก็รู้ก็จำได้ ซึ่งก็เป็นปัญญาเหมือนกัน เป็นปัญญาที่เป็นปริยัติปัญญา แต่จะเว้นการกระทำนั้นได้เท่าใด

^{๔๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๔๐/๓๔๙.

^{๔๑} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้ามกุฎราชกุมาร, โครงการหมู่บ้านรักษาศีล ๕ ชาวประชาชนเป็นสุข: (กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๙), หน้า ๓๒

เมื่อพิจารณาที่ตัวเองทุกคนก็จะรู้ว่าทำได้บ้างไม่ได้บ้าง อยากทำบ้างไม่อยากจะทำบ้างก็แสดงว่ายังทำดีทำชั่วกันอยู่ ทั้งที่รู้ว่าควรหรือไม่ควร จึงต้องมาพิจารณาว่าเพราะอะไร ก็เพราะลู่อำนาจของตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากของใจเป็นข้อสำคัญ อีกอย่างหนึ่งก็คือว่ายังลู่อำนาจต่อความโลภ โกรธ หลง คือโลภอยากได้ขึ้นมาก็ต้องเอาให้ได้ โกรธมีโทษะขึ้นมาก็ต้องทำร้ายเขาให้ได้ หลงขึ้นมาก็ต้องว่ากันไปตามที่หลงใหลนั้น พุดรวมเข้ามาก็คือว่าลู่อำนาจของตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก เพราะฉะนั้น ทั้งที่รู้ก็ไม่สามารถจะห้ามได้ จึงต้องทำชั่วกันบ้างทำดีกันบ้างดังที่เป็นไปกันอยู่ ดังนั้นเรียกว่ากำลังปัญญายังไม่พอ ยังเป็นปัญญาคือความรู้ที่ทำให้ละยังไม่ได้ตัดไม่ได้ ยังเป็นปริยัติปัญญา

ปัญญาที่ต้องการจริงๆ นั้น ต้องการปัญญาที่รู้แล้วก็ละได้ตัดได้ แต่ปัญญาดังกล่าวนี้นี้ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างที่เราต้องการให้เกิด ต้องปฏิบัติให้ถึงขั้นถึงตอน หรือว่าต้องอบรมให้ถึงขั้นถึงตอน ถ้ายังไม่ถึงขั้นถึงตอนก็ไม่ได้ แต่ถ้าถึงขั้นถึงตอนแล้วได้ละอะไรเหวี่ยงเข้าไปนิดเดียว จิตจะได้ความรู้ที่ละได้ตัดได้ทันที จิตที่ได้ความรู้ที่ละได้ตัดได้ทันทีนั้น อันที่จริงก็เกิดจากการที่อบรมบ่อยๆ นั้นแหละ ทำมาเรื่อยๆ จะทำมาในอดีตนานเท่าใดก็ตาม หรือในปัจจุบันก็ตาม เมื่อถึงขั้นถึงตอนเข้าแล้วก็จะได้ความรู้ความสำนึกที่ละได้ตัดได้ นั่นเป็นตัวปัญญาที่ต้องการ ซึ่งปัญญานี้ก็ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าเมื่อถึงขั้นถึงตอนแล้ว ได้อะไรเข้าไปตักเตือน แนะนำหรือชี้ทางแล้วจะเกิดปัญญาขึ้นมาทันทีที่ละได้ตัดได้

สรุปความรู้ในพระพุทธศาสนาคือความรู้เข้าใจชัดเจน กริยาที่รู้ชัด ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ ละเอียดย ความรู้แจ่มแจ้ง ความใคร่ครวญ สามารถจำแนกเห็นถึงเหตุผล สิ่งใดดี สิ่งใดไม่ดี แบ่งออก ๔ ระดับ ๑) ความรู้ระดับสัญญา เป็นความจำได้หมายรู้อาการหรือลักษณะต่างๆ ของรูป เสียง กลิ่น รส โสณัฐพะธรรมารมณ์ ความรู้ระดับสัญญาเกิดต่อเนื่องจากความรู้ระดับวิญญานเกิดได้โดยอาศัยการเทียบเคียงประสบการณ์เดิม ๒) ความรู้ระดับวิญญาน คือความรู้แจ้ง ได้แก่ธาตุรู้ และระบบการรับรู้ของจิตหลังจากที่ได้สัมผัสกับอารมณ์หรือสิ่งที่มากระทบสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นระบบ การรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัส ความรู้ระดับวิญญานนี้ เป็นความรู้แจ้งทางอารมณ์ซึ่งอายตนะภายในรับรู้อายตนะภายนอก โดยการรับรู้ผ่านทางสื่อ หรือเครื่องรับรู้โลกภายนอก ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ๓) ความรู้ระดับญาณ ความรู้นี้เป็นความรู้ระดับที่เป็นปัญญาขั้นโลกุตตระ และเป็นการหยั่งรู้ความจริงของสิ่งต่าง ๆ โดยตรง ในลักษณะของการอธิบายจำเป็นต้องทำความเข้าใจให้ลึกซึ้ง เพราะความรู้นี้เป็นสิ่งที่อยู่เหนือประสาทสัมผัสของมนุษย์ การอธิบายด้วยเหตุผลจะไม่อาจอธิบายได้ เพราะความรู้ระดับนี้อยู่เหนือเหตุผลที่จะอธิบายได้ด้วยตรรก แต่อธิบายได้ด้วยประสบการณ์ตรงของผู้ที่ได้ญาณขั้นนี้ เช่นพระอรหันต์ เป็นต้น การที่จะอธิบายด้วยวิธีใด หรือจะเกิดขึ้นด้วยวิธีใด อย่างไรก็ตาม ญาณที่ได้นี้นั้นย่อมมีผลในระดับสูงสุดที่สามารถกำจัดกิเลสได้ และ ๔) ความรู้ระดับจำแนกได้ ๒ ประเภท คือ โลกียปัญญากับ โลกุตตรปัญญา ปัญญาที่แท้จริงคือรู้ทั่วถึงสัจจะ ตัวปัญญาที่เป็น

ปัญญาที่แท้จริง นั้น จะต้องเป็นปัญญาที่รู้ทั่วถึงสัจจะคือความจริง ตามเหตุและผล หรือรู้ทั่วถึงเหตุผล ตามความเป็นจริง ปัญญาต้องรวมกับสัจจะคือความจริงเป็นความรู้จริง รู้จริง รู้ถูกต้อง จนสามารถดับทุกข์ได้ในที่สุด